

Drude Dahlerup:

BETRAGTNINGER OVER DE NYE KVINDESTUDIERS BAGGRUND,
INDHOLD OG PERSPEKTIV

Indhold:

1. Baggrunden for kvindestudiernes vækst	s. 4
2. De nye kvindestudiers indhold. Nogle af kritikpunkterne og alternativerne	s. 7
2.1. Principielle kritikpunkter	s. 11
2.2. Fra historievidenskaben	s. 13
2.3. Fra idéhistorien	s. 20
2.4. Fra sociologien	s. 22
2.5. Fra den politiske videnskab	s. 34
2.6. Studier af kvindeundertrykkelse og kvindefrigørelse	s. 41
3. Kvindestudier - integration eller isolation?	s. 46
4. En guide til de nye kvindestudier	s. 50

I løbet af 1970'erne er der i de fleste vestlige lande skudt en række nye forsknings- og undervisningsdiscipliner op, der ofte samles under betegnelser som kvindeforskning, kvindestudier, feminologi m.v.^{1) 2)} Særlig i USA har sådanne kvindestudier vundet frem, men også i mange europæiske lande, herunder Danmark, kan der spores en sådan udvikling.

Howe & Ahlum³⁾ anfører, at der ved amerikanske universiteter og colleges i 1970-71 fandtes ca. 110 "women's studies courses", mens tallet i 1971-72 var steget til ca. 600. Stimpson⁴⁾ skøn-

-
- 1) Termen 'kvindestudier' benyttes i denne artikel dækkende såvel forsknings- som undervisningsaktiviteter.
 - 2) I amerikansk terminologi bruges oftest 'women's studies'. Endvidere ser man betegnelser som 'female studies' eller endog 'feminist studies'. Catharine R. Stimpson bemærker, at mindre sympatisk indstillede kommentatorer også kalder det "...consciousness-raising for fem libbers, a trivial fad and man-hating for academic credit". Jf. "The New Feminism and Women's Studies", Change, sept. 1973, pp. 43-48, her p. 43.
 - 3) Florence Howe & Carol Ahlum, "Women's Studies and Social Change", Alice S. Rossi & Ann Calderwood, Academic Women on the Move, New York 1973, pp. 393-423, her p. 393 f.
 - 4) Stimpson, op.cit., p. 43. Jf. også af samme forfatter "What matter mind: A theory about the practice of Women's Studies", Women's Studies. An interdisciplinary Journal, vol. 1, nr. 3 1973.

ner, at man i 1972-73 nåede op på ca. 1.500 kreditgivende courses, mens Astin & Parelmans tal er noget lavere.⁵⁾ Hertil kommer et stigende antal "women's studies programs", d.v.s. større og mere omfattende studieprogrammer, herunder enkelte MA programmer.

I denne artikel vil jeg forsøge at give en oversigt over disse mange nye kvindestudier: Først vil baggrunden for den store fremvækst af kvindestudier blive diskuteret (afsnit 1). Derefter fremlægges nogle hovedtendenser i disse nye kvindestudier, det vil sige nogle af de kritikpunkter, der er blevet rejst mod den eksisterende forskning og undervisning samt nogle af de alternativer, der opstilles. Disse tendenser vil blive belyst ved eksempler fra samfundsvidenskaberne (afsnit 2). Endelig diskuteres (i afsnit 3) kvindestudiernes indplacering i den eksisterende forskning og undervisning: integration eller isolation? Til sidst (afsnit 4) bringes en guide til oplysninger om kvindestudier.

Denne artikel skal ikke prætendere at give et udtømmende billede af alle de mange kvindestudier, der er opstået rundt omkring i 1970'erne. Dertil er det hele for omfattende og spredt. Det skal også understreges, at de punkter, der her fremdrages, naturligvis er udvalgt og behandlet ud fra min personlige opfattelse af, hvad der er væsentligt ved 70'ernes nye kvindestudier - ligesom udvalget er præget af, hvad jeg selv har arbejdet med.

5) Helen S. Astin & Allison Parelman, "Women's Studies in American colleges and universities", International Social Science Journal, vol. 25, nr. 3, 1973, pp. 389-400. passim.

1. Baggrunden for kvindestudiernes vækst

Kvindestudiernes voldsomme vækst i 70'erne har en klar tilknytning til og kan ses som en udløber af den nye kvindebevægelse,⁶⁾ der opstod i de fleste vestlige lande i 1970'erne. Howe & Ahlum mener endda at kunne påpege, at kvindestudierne for USAs vedkommende har fulgt den nye kvindebevægelses udbredelse geografisk.⁷⁾

Inden for kvindebevægelsens rammer har der fra starten været arbejdet med studier vedr. kvinders historie, kønsroller, kvindearbejde, kvindeundertrykkelsens karakter etc. Næste trin har været, at grupper af kvinder har taget sådanne emner op på universiteter og andre undervisningsinstitutioner. Nogle steder var det især studenter, der startede sådanne studier i form af f.eks. uformelle arbejdsgrupper, opgaver eller specialer. Andre steder var især yngre lærere de initierende. Efterhånden har kvindestudier vundet et vist indpas blandt forskere og undervisere under mere institutionaliserede former. Mange af de første undervisere og forskere inden for disse felter har selv en baggrund i den nye kvindebevægelse. Denne sammenhæng mellem kvindebevægelse og kvindestudier kan ikke undre, når man tager i betragtning, at den nye kvindebevægelse hovedsageligt har rekrutteret sine medlemmer blandt uddannelsessøgende af forskellige kategorier.

På grund af denne sammenhæng mellem den nye kvindebevægelse og kvindestudiernes fremkomst, må en del af årsagerne til dette opsving naturligvis søges i baggrunden for kvindebevægelsens opkomst. Dette skal ikke behandles i denne sammenhæng, men der kan henvises til artiklen vedr. den nye amerikanske kvindebevægelse i dette nummer af Politica. Her skal blot peges på sammenhængen mellem studenterbevægelsen i 60'erne og 70'erne og kvindestudiernes vækst. Mange kvindestudier har netop bygget videre på studenterbevægelsens ideer, bl.a. i kritikken af autoritære og pacificerende undervisningsformer, i kritikken af studiernes manglende samfundsrelevans og i kritikken af den stramme opdeling i discipliner, der forhindrer en

6) Begrebet 'den nye kvindebevægelse' bruges her som en fællesbetegnelse for den store mængde af nye kvindeforeninger og -aktiviteter, der er fremkommet i de seneste 5-6 år. For en nærmere diskussion af kvindebevægelsens mange forskellige grene og retninger, jf. artiklerne om den amerikanske og den danske kvindebevægelse i dette nr. af Politica. Om termerne kvindeforening, kvindeaktivitet, kvindebevægelse etc. jf. Drude Dahlerup, Socialisme og kvindefrigørelse i det 19. århundrede. GMT 1973, p. 32 f.

7) Howe & Ahlum, op.cit., p. 414.

forståelse af samfundet i sin totalitet, herunder en samlet forståelse af kvindeundertrykkelsen.

For USAs vedkommende kan der også peges på en sammenhæng mellem kvindestudiernes fremkomst og de krav, som en række minoritetsgrupper fremsatte i 60'erne gående ud på, at også minoritetsgruppernes forhold skulle indgå i forskning og undervisning på universiteterne. F.eks. rejstes det krav, at historieundervisningen ikke mere kun skulle være historie om de hvide (mænd). Disse krav resulterede i, at der ved en række amerikanske universiteter oprettedes såkaldte "black studies", "Chicano studies" m.fl. Hermed var der skabt baggrund for den næste "minoritetsgruppes" krav, nemlig kvindernes.⁸⁾

Howe & Ahlum understreger, at der ikke står en samlet organisation for hele USA bag kvindestudiernes hurtige udbredelse. "Indeed no organization could have produced the proliferation that has occurred in the space of two years", skriver de.⁹⁾

Også før 1970'erne undervistes og forskedes der naturligvis i emner som kønsroller, familiens udvikling, kvindeskikkelser i litteraturen etc. Akkurat som der i dag også drives kvindestudier af folk, der ikke har nogen tilknytning til kvindebevægelsen, og hvoraf nogle måske heller ikke sympatiserer med disse organisationers krav. Den nye kvindebevægelse har på ingen måde patent på disse studier. Men før 1970 var der kun tale om enkeltstående initiativer af meget begrænset omfang. Dels var der tidligere ansat langt færre kvinder ved universiteter og læreanstalter end i 70'erne, dels skulle de få kvindelige ansatte, der havde interesse for disse emner, nok vogte sig for at gå ud ad dette "sidespor". Hvis kvinder skulle gøre sig håb om at gøre karriere, måtte de netop undgå at beskæftige sig med "kvindespørgsmål" og netop forsøge at sikre deres egen (personlige) frigørelse ved at gøre det gængse, d.v.s. hvad de mand-

8) Når kvinder kan kaldes en minoritetsgruppe på trods af, at vi udgør halvdelen (ell. et lille flertal) af befolkningen, skyldes det, at kvinders situation og opfattelse af egen situation i flere væsentlige henseender har lighedspunkter med minoritetsgrupper. For en diskussion af anvendeligheden af sociologiens minoritetsgruppeteorier på kvinder, jf. f.eks. Helen Mayer Hacker, "Women as a Minority Group", Social Forces, vol. 30, nr. 1, okt. 1951, pp. 60-69.

9) Howe & Ahlum, op.cit., p. 394.

lige forskeres tradition bød.¹⁰⁾ Samtidig har kvinder, der har gjort karriere, da også i vid udstrækning enten af overbevisning eller af nød erklæret (og erklærer stadig), at de skam ikke er "kvindesagskvinder". Dette afkald på oprør er blevet formidlet bl.a. gennem en formidabel direkte og indirekte repression, der fremstillede det som latterligt og uacceptabelt at kæmpe for kvinder. Tilbage til de første kvindebevægelser opståen i det 19. årh. og op gennem hele det 20. årh. kan man spore overleveringer af myten om de frustrerede, mandhaftige og latterlige kvindesagskvinder.¹¹⁾ Historiebøgerne har understøttet og viderebragt disse myter - i det omfang de overhovedet har omtalt de tidligere kvindeorganisationer og -bevægelser.

Med disse bemærkninger om tiden før 1970 være ikke sagt, at der ikke i dag florerer myter - til dels andre myter - om kvinder, der arbejder for kvindefrigørelse. Der er hermed heller ikke sagt, at det i dag i universitetssammenhæng kan betragtes som risikofrit at beskæftige sig med kvindeforskning.

-
- 10) Howe & Ahlum kommer med følgende interessante betragtninger vedr. "elitekvinderne": "We know now that education per se does not change the status of women with regard to men, but merely the status of women with regard to other women. Education has not served to change the women's images of their own inferiority or men's images of women as inferior creatures. The education of women thus far has produced accomplished or "successful" women who, if they function in a patriarchal social order as "tokens" of possibility, also serve to remind us of the severe limitations thereof. Women's studies may provide one useful corrective to tokenism". Howe & Ahlum, op.cit., pp. 395-96.
- 11) Myten om de mandhaftige kvindesagskvinder synes at kunne føres tilbage til nogle af de allerførste kollektive kvindeaktioner, nemlig under den franske revolution, hvor kvinder dannede forskellige korps og i det hele taget deltog i aktiviteter, der traditionelt var forbeholdt mænd. Nogle af disse korps optrådte i "mandstøj", dvs. i en slags bukser. Jf. Baron Marc de Villiers, Histoire de Clubs de Femmes et des Légions d'Amazones, 1793-1848-1871. Paris 1910. Også George Sand bidrog kraftigt til denne myte ved sin livsførelse og ved at færdes offentligt iført mandstøj. I øvrigt er dette nærmest tautologisk: de første kvinder, der forsøger at tiltage sig nogle af mændenes privilegier, må vel pr. definition blive "ukvindelige" eller "mandhaftige".

2. De nye kvindestudiers indhold. Nogle af kritikpunkterne og alternativerne

Hvad er kvindeforskning, kvindestudier, kvindeundervisning etc.? En disciplin, en bevægelse? Er det studier, hvor kvinder er de udøvende, hvor kvinder er emnet, eller hvor kvinder er målgruppen for resultatet af studierne?

Termen 'kvindestudier' er yderst bred og i en vis forstand upræcis. Den kan bruges - og bruges i praksis - om studier, der som fællesnævner har, at de handler om kvinder. Kvinder er studieobjektet. Dette er naturligvis en meget vid bestemmelse, men ingenlunde indholdsløs for de fleste af de implicerede, jf. eksistensen af en kvindebevægelse. I USA finder man en parallel i de nævnte "black studies". Med begrebet kvindestudier er der således ikke tale om en disciplin på linie med traditionelle discipliner som historie, litteraturvidenskab, politisk videnskab etc. Det drejer sig netop om et brud med den traditionelle universitære disciplinopdeling, idet man såvel med kvindestudier som med black studies tager udgangspunkt i en bestemt befolkningsgruppe og dennes totale situation, hvorfor man ideelt set nødvendigvis må arbejde interdisciplinært.

Jeg skal ikke her forsøge at trække skarpe grænser mellem kvindestudier og ikke-kvindestudier, eller mellem nye kvindestudier og ældre, mere traditionelle. En sådan skarp grænsedragning er umulig og heller ikke synderlig interessant. Jeg vil her i stedet fremdrage nogle af de træk, der er typiske for de mange nye studier omhandlende kvinder, der er fremkommet i 70'erne i den nye kvindebevægelses kølvand.

For disse kvindestudier er kvinder ikke blot et emne blandt andre emner, som man med mellemrum gør til genstand for specielle studier. Ser man f.eks. på litteraturvidenskaben, ville mere traditionelle kvindestudier undersøge f.eks. kvindeskikkelser i romantikkens digtning eller Oehlenschlägers kvindesyn (ved siden af hans syn på naturen, poesien etc.). Nu er der imidlertid fremkommet en række kvindestudier inden for litteraturvidenskaben, der analyserer litteraturen som et produkt af et givet samfundssystem, ser romanernes kvindefigurer i relation til kvinders undertrykkelse i det pågældende samfund og fremdrager de af de mandlige litteraturhistorikere glømte kvindelige forfattere og analyserer deres produktion i relation til kvinders samfundsmæssige placering på det pågældende tidspunkt.

Hovedparten af 70'ernes kvindestudier har det til fælles, at deres sigte er emancipatorisk. Sigtet er for det første emancipatorisk i den betydning, Habermas bruger begrebet vedr. den samfundsvidenskabelige forskning - eller rettere som kriterium for at kalde noget samfundsvidenskab. Det vil sige, at formålet med analyserne ikke blot er at konstatere, at kvinder har haft en underordnet position i de fleste hidtidige samfund. Man stiller derudover altid det spørgsmål, hvorvidt denne undertrykkelses forskellige aspekter er udtryk for evige lovmæssigheder ("naturlige"), og dermed uforanderlige. De nye kvindestudier søger netop at analysere årsagerne til kvindeundertrykkelsen (og andre former for undertrykkelse) ud fra ønsket om at finde frem til betingelserne for frigørelse.

For det andet er 70'ernes kvindestudier som hovedregel emancipatoriske i politisk-strategisk betydning: I mange undervisningsprogrammer siges direkte, at et af formålene er at fremme deltagernes bevidsthed om kvindeundertrykkelsen og kønsroller, at bevidstgøre deltagerne (ofte hovedsageligt kvinder). Herved knytter kvindestudierne an til den nye kvindebevægelse og én af dennes interne hovedmålsætninger. Sådanne programerklæringer ses naturligvis især i amerikanske undervisningsprogrammer, i overensstemmelse med den amerikanske tradition for at sætte personlig udvikling op som et mål for undervisningen.

I Goddards feminist studies program gives der således udtryk for ønsket om, at studenterne vil "leave ... not only with a body of knowledge, but a reason for learning it, a context to fit it in, but most important, a strong sense of an inner core of self that most women never develop. We want them to be able to act on the world, and in the world".¹²⁾

Gerda Lerner, Sarah Lawrence College, slutter et seminaroplæg med følgende erklæring: "A historical seminar on women can be a valuable addition to the curriculum and a useful tool both for the teaching of history and for motivating female students".¹³⁾

I flere studieprogrammer gives der desuden direkte udtryk for det ønske, at kvindestudierne må danne udgangspunkt for udadvendt politisk aktion:

12) Howe & Ahlum, op.cit., pp. 420-21.

13) Seminarplanen for dette og 66 andre women's studies courses er samlet i Female Studies II, 1970. Redigeret af Florence Howe & Carol Ahlum. Her p. 88.

"And this is what women's studies really amounts to: analysis of the role of women (past and present) for the purpose of contemporary and future change". (Women's Studies at Towson State College. 1972).¹⁴⁾

- eller man understreger sammenhængen mellem kvindestudier og kvindebevægelse, som i San Diego State University Women's Studies Program fra efteråret 1974:

"PURPOSE: To offer students a course of study which explores traditional disciplines from the perspective of women; to develop innovative, interdisciplinary approaches and stimulate research in areas relevant to women; and to provide an open forum for the exchange of ideas among students, faculty and community, and support for the women's movement".¹⁵⁾

Det er også karakteristisk for de nye kvindestudier, at man benytter anti-autoritære undervisningsformer, bl.a. i form af kollektive arbejdsformer og diskussioner, hvor ros og ære ikke vindes ved at nedgøre andre. (Indtil man har indøvet en fornuftig form, indebærer dette sidste for øvrigt klart den risiko, at man er for "pæn" ved hinanden og undertrykker selv konstruktiv kritik). I dette opgør med de traditionelle undervisnings- og studieformer står de nye kvindestudier utvetydigt på den nye kvindebevægelses og til dels også studenterbevægelses skuldre.

Ligesom det har været tilfældet med 70'ernes kvindebevægelse, har der hurtigt vist sig forskelle inden for de kvindestudier, der opstod i denne kvindebevægelses kølvand, og som typisk arbejder med et emancipatorisk sigte og ved hjælp af anti-autoritære undervisningsformer. Disse mange nye kvindestudier er ikke udtryk for én enig retning, men deler sig efter politiske, videnskabsteoretiske og andre skillelinier. Denne spredning inden for den nye kvindebevægelse og inden for de nye kvindestudier er en naturlig konsekvens af opgøret med den opfattelse, at kvinders situation alene er biologisk bestemt, og deres situation dermed naturlig og uforanderlig. Ses kvinders såvel som mænds situation derimod som bestemt af et kompliceret net af samfundsmæssige faktorer, da måtte der efterhånden vise sig mindst lige så mange forskellige opfattelser af årsagerne til kvindeundertrykkelsen og dermed af betingelserne for frigørelse, som der er politiske opfattelser i samfundet i øvrigt.

14) Denne og flere andre formålsbestemmelser findes i Lora H. Robinson, Women's Studies: Courses and Programs for Higher Education. ERIC/Higher Education Research Report nr. 1, 1963, p. 6.

15) Fra det trykte studieprogram.

I det følgende diskuteres en række af de kritikpunkter og alternativer, som er fremdraget inden for de nye kvindestudier. Eksemplerne er hentet fra samfundsvidenskaberne. På grund af mangfoldigheden, men også på grund af de nævnte politiske og teoretiske skillelinier inden for de nye kvindestudier, skal det følgende ikke prætendere at være udtømmende, endsige dækkende. Det bygger på egne betragtninger samt på sådanne synspunkter i andre værker, som jeg personligt har fundet væsentlige.

Yole G. Sills¹⁶⁾ skelner mellem 2 faser i den litteratur, der er fremkommet med den nye kvindebevægelse. Den første fase er ifølge Sills repræsenteret ved bl.a. værker af Betty Friedan,¹⁷⁾ Shulamith Firestone,¹⁸⁾ Robin Morgan,¹⁹⁾ Kate Millet²⁰⁾ og Germaine Greer.²¹⁾ Disse værker har haft stor betydning i bevidstgørelsesprocessen, men kan ifølge Sills karakteriseres ved deres eklekticisme. Disse forfattere bruger samfundsvidenskabernes begreber og symboler uden selv at være samfundsvidenskabsfolk:

"In all these works and in a dozen others, the effort is made to disentangle the interwoven strands in the intricate tapestry of society, though insight, assertion, and a bewildering array of evidence gleaned from scattered readings in literature, history, journalism, biology, and psychology".²²⁾

Men kvindeforskningen må søge at opnå større intellektuel status, og denne mere journalistiske første fase har da, som Sills ganske rigtigt siger, givet stødet til mere dybtgående studier. "In this second phase of the social movement for the equality of the sexes the new feminists are social scientists".²³⁾

16) Yole G. Sills, "Beyond Paranoia: Toward the Social Science of Women's Lib", The Columbia Forum, Spring 1972, pp. 27-33.

17) Betty Friedan, The Feminine Mystique, 1963. På dansk: Farvel Kvindesag?, 1964.

18) Shulamith Firestone, The Dialectic of Sex, 1970. Pocket-book 1971. På dansk: Kønnesens dialektik. Rhodos 1972.

19) Robin Morgan (ed.), Sisterhood is Powerful. An Anthology of Writings from the Women's Liberation Movement. New York 1970. På dansk i uddrag: Søsterskab. Rhodos 1971.

20) Kate Millet, Sexual Politics, New York 1970. På dansk: Seksualpolitik. Gyldendal 1971. (Burde være oversat til Kønspolitik!)

21) Germaine Greer, The Female Eunuch, 1970. På dansk: Den kvindelige eunuk. Rhodos 1971.

22) Sills, op.cit., p. 29.

23) Ibid., p. 29.

2.1. Principielle kritikpunkter

Udgangspunktet for de nye kvindestudier har ofte været en kritik af den eksisterende forskning og undervisning. Howe & Ahlum formulerer deres kritik således:

"When history is taught, it is the history of male warriors, rulers, tradesmen, investors, explorers. When literature is studied, it is the literature of male writers recording their lives, their perspective... Psychology reflects the male experience and male points of view. Until recently, most courses in social inequality examined inequality with regard to race, religion, ethnicity, and class, but not sex. Courses on marriage and the family assumed the inevitability of the maternal role. The perspective of theology, art, history, music, political science is parallel. The implicit curricular message to women students has been simple: men work, write, and make history, psychology, theology; women get married, have babies, and rear them".²⁴⁾

Zillah R. Eisenstein stiller følgende spørgsmål, som hun selv besvarer benægtende:

"A central question here is that of whether we can accept the behavioral tools which have been developed in the social sciences, and which express specific ideological positions, to tell us about women in our society, or will new tools be developed? Can history, which is for the most part the study of the powerful, tell us about women's history which is the history of the powerless? Can sociology which is dominated by functional theory, a theory which presupposes the functional dimensions of existing arrangements help us deal with the question of social change for women? Can role theory which premises the sexual division of labor aid us in the total reorganization of male/female relations? And what of psychology, with either its Freudian underpinnings or its Freudian backlash? What of philosophy where the mind/body distinction prevails? And economics where housework is seen as outside the productive work sphere? What of political science where the political arena is defined to exclude the power relationships which affect women's lives?"²⁵⁾

Inden for de nye kvindestudier har man i udstrakt grad dyrket ideologikritik. Det vil sige, man har fremdraget, hvilke holdninger til kvinder der ligger bag forskellige forfatters frembringelser. Man har søgt at afsløre "mandschauvinisterne". Men de nye kvindestudier må efter min mening passe på ikke at standse derved. Det er i sig selv ikke videnskabeligt kriminelt at arbejde ud fra visse værdipræmisser. Naturligvis er det vigtigt at fremdrage de præmisser, ud fra hvilke et arbejde er skrevet. Men det afgørende er at analysere, hvilke implikationer disse værdipræmisser har for det pågældende ar-

24) Howe & Ahlum, op.cit., p. 401.

25) Zillah R. Eisenstein, Connections Between Class and Sex: Moving Towards a Theory of Liberation. Manuskript, prepared for delivery at the 1973 Annual Meeting of the American Political Science Association. 1973. Her p. 3.

bejdes resultater.

De nye kvindestudiers kritik af den eksisterende forskning og undervisning kan efter min opfattelse da med rimelighed sammenfattes i følgende 3 hovedpunkter:

1) En kritik af, at kvinders situation og aspekter særlig relevante for kvinders situation ikke eller kun i utilstrækkelig grad indgår i den eksisterende forskning og undervisning. Kvinder synes ofte ikke-eksisterende, eller tildeles fodnotestatus.

2) En kritik af, at der i de tilfælde, hvor kvinder inddrages i analyserne, ofte er tale om bias i den forstand, at resultaterne er forvrænget - bevidst eller ubevidst - på grund af forskerens/underviserens fordomme og forudfattede meninger.

Disse to punkter hænger sammen på den måde, at bias i forskningsresultaterne netop ofte skyldes mangel på egentlige analyser, der i stedet erstattes af forudfattede meninger (fordomme) vedr. de faktiske forhold. Omvendt er der naturligvis også den sammenhæng mellem de to kritikpunkter, at netop fordomme blokerer for, at forskeren går i gang med sådanne analyser. Centralt står her den stadig udbredte (måske delvist ubevidste) opfattelse af kvinder og familieinstitutionen som "naturlige" kategorier, der kan tages som konstante og uforanderlige størrelser.

I forlængelse af de to foregående kritikpunkter kan opregnes et tredje punkt, nemlig

3) en kritik af, at analyser og teorier er bias'ed i den forstand, at de fremstilles som generelle, skønt deres gyldighedsområde i virkeligheden er begrænset til mænd. Den virkelige syntese eller helhedsbetragtning mangler. Dette er en kritik af fremførte generalisationers manglende validitet.

Her kan der f.eks. være tale om, at et begrebsapparat - igen bevidst eller ubevidst - er udformet ud fra mænds situation, men fremstilles som almen gyldigt. At manden eller mænd tages som normen, hvorefter kvinder enten ikke inddrages eller alene ses som undtagelsen, som afvigelser fra normen. En tilsvarende kritik kan rettes mod opfattelsen af den hvide mand som normen og videre mod opfattelsen af den hvide middelklasse mand som normen. Når begrebsapparat, metoderne etc. således er udformet ud fra manden som normen, betyder det, at kvinder og deres forhold ikke blot kan tilføjes til eksisterende analyser. I stedet vil der i mange tilfælde kræves nye metoder, begreber og teorier.

Disse principielle kritikpunkter gælder også den marxistiske forskning - såvel den traditionelle som den nyere. Også her er kvinders forhold overset, ligesom der kan påpeges bias i begge de nævnte betydninger. Og også her har inddragelsen af kvinders forhold i analysen vist sig frugtbar for teoriudviklingen generelt.

Det skal understreges, at denne kritik mod eksisterende forskning og undervisning ikke blot er udtryk for moralsk forargelse over, hvor "uretfærdigt" det er, at kvindernes forhold således er blevet overset. Det er en kritik, der angriber den eksisterende forsknings og undervisnings faglige niveau ud fra den opfattelse, at man hidtil har videregivet et fordrejet og ufuldkomment billede af virkeligheden.

I det følgende skal disse kritikpunkter konkretiseres ved eksempler fra historieforskningen, idéhistorien, sociologien og den politiske videnskab. Endvidere vil der blive peget på nogle af de alternativer, der kan opstilles. På grund af de alternative studiers interdisciplinære karakter, kan disse netop ikke altid indpasses under eksisterende disciplinoverskrifter.

2.2. Fra historieforskningen

Historieforskningen og -undervisningen er et af de områder, der først kom i centrum for kritik. Hovedpunktet i denne kritik har været og er, at kvinder i gængse historiske fremstillinger synes ikke-eksisterende, jf. kritikpkt. 1. Kvinders vilkår behandles simpelthen ikke eller stort set ikke i traditionel historieforskning og -undervisning på alle uddannelsesstrin.

"Menneskehedens" historie viser sig at være mændenes historie. Men det værste er ikke, at kvinder ikke er med, men dette at det sjældent er præciseret, at kvinderne ikke er omfattet af en given analyse. Der er formentlig ofte ikke tale om bevidst udelukkelse, men om en traditionsmessig ubevidst selektion af stoffet og en manglende bevidsthed om, at det sagte kun gælder mænd.²⁶⁾ Altså en

26) På sprog som engelsk og fransk, hvor der karakteristisk nok er et sprogligt sammenfald mellem 'mand' og 'menneske', vil man ikke af teksten direkte kunne se, hvorvidt kvinder er indbefattet i et udsagn - og forfatteren behøver heller ikke at have gjort sig det klart. Men også på dansk bruges 'menneske' såvel om mænd alene som om begge køn, ofte uden at dette er præciseret. Omvendt vil der næppe være tvivl om, at betegnelsen 'menneske' omfatter mænd. Uden at komme nærmere ind på disse sproglige fænomener skal det postuleres, at der er en tæt sammenhæng mellem en kulturs kønsdominansforhold og dens sproglige udtryksformer.

manglende præcisering af en analyses gyldighedsområde, jf. kritik-pkt. 3. Hvor kvindernes forhold trods alt behandles, er der i mange tilfælde tale om en forvrænget fremstilling af historien, fordi historikeren ser på kvindernes historie gennem briller, sløret af fordomme, jf. pkt. 2.

"Kvinden", "familien" m.v. er ikke blevet inddraget i analyserne af historiens gang, fordi man har ment at stå over for rent naturbestemte og dermed uforanderlige størrelser. Med den amerikanske historiker Aileen S. Kraditors ord:²⁷⁾

"Until toward the end of the nineteenth century, most history was written in terms of kings' reigns and presidents' administrations, of wars and revolutions; in these, women took little or no part. And, since women wrote as little history as they made, it is not surprising that historiography faithfully reflected their exclusion from those events historians considered important enough to record. That their exclusion was itself a datum of history never entered the historians' minds, for was not the domestic sphere - ahistorical by definition - "naturally" ordained to be woman's? "Natural" phenomena - geographical, meteorological, astronomical, ecological, and so on - are noticed by historian only when they intrude in a positive - i.e. unnatural - way in the human drama; ordinarily they are simply "there", negative, the stage on which the drama takes place. Hence the older histories sometimes opened with a chapter setting the geographical stage and often included narrative-breaking chapters on social life, family patterns, dress styles, and other such entertaining topics that changed either too slowly or too fast to be part of the main stream of "real" history. It is hardly coincidental that such chapters, which of course mentioned women, performed a function in these tomes parallel to that of comic interludes in Shakespeare's tragedies. Until a few years ago this situation had continued with little noticeable change".

Men denne kritik af, at historieskrivningen ikke medtager kvindernes historie, fører, som også Kraditor antyder det, nødvendigvis over i en konstatering af, at flertallet af mænd heller ikke er omtalt i historien. Historie er historier om heltene, kongerne etc. Den kritik, der tog udgangspunkt i kvindernes udelukkelse af historiebøgerne, fører således over i en endnu mere generel kritik af historieskrivningen.

Alternativet for den nye kvindeforskning er da ikke blot at grave de kvindelige helte frem, selv om det er givet, at historieskrivningen i mange tilfælde har undladt at omtale betydnings-

27) Aileen S. Kraditor har skrevet en af de hidtil bedste bøger om den amerikanske kvinderetsbevægelse: The Ideas of the Woman Suffrage Movement, 1890-1920. New York 1965. (Pocket-book 1971). Citatet her er fra hendes introduktion til kildesamlingen Up from the Pedestal. Chicago 1968, pp. 3-4.

fulde kvinder, netop fordi de var kvinder. Man peger i stedet på bl.a. socialhistorie i vid forstand som alternativ til heltehistorie. Ikke blot som kurigs beskrivelse af arbejdsforhold, ejendomsrelationer, familieforhold etc., men også ud fra en anden opfattelse af, hvad der er de bevægende kræfter i historien.

I USA bruger man betegnelsen "herstory" som modsætning til "history". Det er de nye kvindestudiers forsøg på at grave kvinders historie frem. Her har der vist sig en utrolig mangel på empiriske data vedr. kvinders forhold og livsvilkår gennem historien. Der er dels tale om manglende primært materiale, dels om manglende bearbejdelse af eksisterende kildemateriale med henblik på kvinders situation. I såvel USA som mange europæiske lande, herunder Danmark, finder man derfor nu ny forskning og undervisning, der arbejder med at udfylde alle disse huller i den eksisterende viden.

Et af de mest almindelige emner, der er blevet taget op, er kvindebevægelsernes historie. Denne interesse kan klart ses som et udslag af kvindebevægelsens behov for at undersøge, hvorledes vore formødre (bemærk at ordet end ikke eksisterer) kæmpede kollektivt, og for ønsket om at lære af de erfaringer, de dengang gjorde.

De eksisterende historiebøger er ikke til megen hjælp her. Det 19. århundredes kvindebevægelser omtales almindeligvis kun på få linier, eller i en billedtekst til en eller anden demonstration. Også de bøger, der har forsøgt at fremstille kvindebevægelsernes historie, er i høj grad kritisable. For det første behandles kvindebevægelserne²⁸⁾ tit som et isoleret fænomen og ses ikke i relation til samfundet i øvrigt. For det andet er det påfaldende, i hvor høj grad kvindebevægelsernes historikere har fokuseret på lederne og deres privatliv. Disse to punkter hænger sammen, idet man ved at centrere sig om lederne og deres privatliv har undladt at analysere de sociale og økonomiske faktorer bag kvindebevægelsernes opståen,

28) Ofte taler man kun om kvindebevægelsen i det 19. årh. og mener hermed, hvad der kan kaldes den borgerlige kvindebevægelse eller kvinderetsbevægelsen. Herved kommer det ikke frem, at der i det 19. årh. var tale om en omfattende mobilisering af kvinder fra forskellige klasser og under mange forskellige former. Om terminologien, jf. Drude Dahlerup, op.cit., p. 32 f.

og har reduceret bevægelsernes grundlag til individuelle, personlige frustrationer.²⁹⁾

I forsøget på at finde frem til kvinders livsvilkår i forskellige samfundsperioder har man endvidere nu lagt stor vægt på studier af kvindearbejdet, d.v.s. hvad kvinder har arbejdet med, og dette arbejdes placering i den samlede samfundsøkonomi. Dette er ofte sket ud fra den teoretiske betragtning, at man i kvindernes placering i produktionen kan finde nøglen til kvinders position i de forskellige samfund.

Men netop spørgsmålet om kvinders beskæftigelse gennem tiderne er et centralt eksempel på den utrolige mangel på empiriske data vedr. kvinders historie og på de mange myter, der har hindret eller forvrænget forskningen i disse emner.

Man kan således stadig møde den opfattelse, at det store antal udearbejdende kvinder er et relativt nyt fænomen, der daterer sig fra 1960'erne - måske bortset fra verdenskrigene. 1960'ernes store antal gifte erhvervsarbejdende kvinder ses som et brud med traditionen, hvorefter kvinden er husmoder og altid har været det, mens manden er forsørgeren. Dette er imidlertid et ukorrekt billede, der højst har været dækkende for borgerskabets kvinder - og

-
- 29) Bl.a. har man hæftet sig meget ved, at mange af de tidlige kvindebevægelses ledere ikke var gift - og dermed underforstået frustrerede over ikke at kunne opfylde kvinders naturlige bestemmelse (det er for øvrigt et spørgsmål, hvad der er årsag og virkning i denne sag). Hvornår har man reduceret en analyse af f. eks. den politiske liberalisme, arbejderbevægelsen eller negerretsbevægelsen til et spørgsmål om ledernes privatliv? Vedr. denne kritik af historiske analyser af kvindebevægelserne, se f.eks.
- Ruth Rosen, "Sexism in History or, Writing Women's History is a Tricky Business", Journal of Marriage and the Family, Vol. 33, nr. 3, Aug. 1971, pp. 541-44.
 - Linda Gordon et al., "A Review of sexism in American historical writings", Women's Studies. An interdisciplinary Journal. 1972, vol. 1, pp. 133-58.
- Se også Alice S. Rossi, "Feminist History in Perspective: Sociological Contributions to Biographic Analysis", A Sampler of Women's Studies. Ann Arbor, Michigan 1973, pp. 85-108.
- Alice S. Rossi (professor i sociologi, Goucher College) har leveret mange væsentlige bidrag inden for kvindeforskningen, bl.a. J.S. Mill and Harriet Taylor, Essays on Sex Equality, udg. af og med en introduktion af Alice S. Rossi. Chicago o.a. 1970, og Alice S. Rossi (ed. og med introduktion af), The Feminist Papers: From Adams to Beauvoir. 1973. (En antologi). Se endvidere Alice S. Rossi & Ann Calderwood, op.cit.

da først som et fænomen, der slog igennem med industrialiseringen. Omkring århundredskiftet viser statistikken således et stort antal erhvervsarbejdende kvinder (antallet varierer naturligvis med den nærmere definition af erhvervsarbejde).

Men den samme tro på kvindearbejdet som noget nyt så man også i det 19. århundrede, hvor mange - incl. mange socialister (der dog var de første teoretikere, der erkendte eksistensen af et stort antal erhvervsarbejdende kvinder) - opfattede kvinders arbejde med andet end egen husholdning som et fænomen, der var opstået blandt samfundets fattigere lag med industrialiseringen. Den nyere forskning synes derimod at bekræfte, hvad franskmænden Paul Leroy-Beaulieu skrev allerede i 1873:

"...l'ouvrière a pris naissance le jour où l'esclave a disparu; ...dans aucun temps, dans aucun pays, les occupations du foyer n'ont absorbé l'existence de la femme du peuple".³⁰⁾

Men netop på dette felt mangler der stadig megen forskning. Fordi historikerne gik ud fra, at kvinder naturligvis altid har været forsørgede husmødre, har de ofte undladt en egentlig analyse af kvinders placering i den samlede produktion i samfundet. Hertil kommer, at historieskrivningen i vid udstrækning taler om "kvinden" og kvindens arbejde uden at skelne mellem kvinder fra forskellige klasser. Og dette abstraktum "kvinden" har da ofte været opfattet som lig borgerkvinden - ganske uden hensyn til, at kvinder akkurat som mænd har forskellige arbejdsforhold alt efter hvilken klasse, de tilhører.

I de skandinaviske lande er der i de sidste par år netop startet en hel del forskning vedr. kvindearbejde, f.eks. ved Göteborgs Universitets historiske institut under ledelse af Gunnar Qvist³¹⁾ og ved tværfag på Aarhus Universitet.³²⁾ Også i bl.a. Tysk-

30) Paul Leroy Beaulieu, Le travail des femmes au XIXe siècle. Paris 1873, p. 23. For en kortfattet diskussion af kvindearbejde i enkelte perioder og for yderligere kildehenvisninger, jf. Drude Dahlerup, op.cit., p. 44 f. og 131 f.

31) Jf. Gunnar Qvist, Kvinnofrågan i Sverige 1809-46. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena. Disputats, Göteborg 1960, og samme forfatters Statistik och politik. Landsorganisationen och kvinnorna på arbetsmarknaden. Prisma 1974. Her skal også henvises til Ann-Mari Sallerbergs disputats Kvinnorna på den svenska arbetsmarknaden under 1900-talet. En sociologisk analys av kvinnornas underordnade position i arbetslivet. Lund 1973.

32) Jf. artiklen vedr. Projekt kvindearbejde i dette nummer. Se også Brita Foged, Kvindearbejde 1950-71. Speciale i statskundskab 1974. Flere andre specialer om kvindearbejde er undervejs, bl.a. som udløber af tværfagsarbejdet.

land arbejder mange kvinder i disse år med dette emne.³³⁾

I analysen af kvinders forhold gennem historien støder man ud over manglen på empiriske data endvidere på den vanskelighed, at kilderne ofte bruger upræcise og teoretisk uafklarede begreber til beskrivelse af kvinders position i et givet samfund. Et enkelt eksempel kan illustrere dette: Fr. Engels skriver et sted, at kvinderne i visse perioder i urtiden havde "en højagtet stilling".³⁴⁾ Skal det betyde, at kvinderne var de herskende og mændene de underordnede, eller betød det blot, at kvinderne ikke var så ringeagtede som i Engels' samtid? Hvis kvindernes stilling kan karakteriseres ved, at de var højagtede, må det da ikke mere være mændenes agtelse for kvinder end kvindernes agtelse for sig selv, der er tale om; og var mændenes dom den afgørende, må det indicere, at det var mændene, der havde herredømmet i det pågældende samfund. I dette tilfælde havde Engels åbenlyst ikke selv gjort sig klart, hvilket magtforhold der konkret herskede mellem mænd og kvinder i forskellige relationer i det pågældende samfund.³⁵⁾

I arbejdet med at udfylde de mange huller i vor viden om kvinders placering igennem historien, må de nye kvindestudier ofte starte helt fra bunden og gå tilbage til det primære kildemateriale p.g.a. en berettiget mistanke om bias i den eksisterende historieskrivning. Her kommer man imidlertid ofte ind i et dilemma: På den ene side arbejder man på at grave stof frem, der viser at kvinder også har været betydningsfulde - som modvægt mod den hidtidige historieskrivnings negligering af kvinderne og deres indsats. I denne forbindelse lurar faren for overfortolkning. På den anden side ønsker man at anskueliggøre, at kvinderne i de fleste samfund har været undertrykte og holdt uden for de beslutninger, der er blevet truffet i samfundets top.

Dette dilemma synes dog mindre påtrængende, når man forlader heltehistorien til fordel for socialhistorie. Her vil en simpel parallel til slaverne og til den senere arbejdsklasse godt-

33) Jf. f.eks. Gisela Brandt, Johanna Kootz og Gisela Steppke, Zur Frauenfrage im Kapitalismus, Edition Suhrkamp 1973, og Renate Bookhagen, Frauenlohnarbeit - Zur Kritik von Untersuchungen über die Lage erwerbstätiger Frauen in BDR. Verlag Roter Stern 1973.

34) Fr. Engels, Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates, 1884. Marx-Engels Werke, bd. 21, p. 71.

35) Jf. Drude Dahlerup, op.cit., kap. 10, p. 231 f.

gøre, at der er forskel på at bidrage til produktionen i et samfund, herunder reproduktionen, med slid og slæb og møje, og så at have samfundsmæssig magt.³⁶⁾

Den nye kvindeforskning står således ikke blot over for en utrolig mangel på empiriske data vedr. kvindernes historie og over for et manglende begrebsapparat til beskrivelse af kvinders position i et givet samfund. Der må også udarbejdes nye teorier vedr. kvindernes vilkår, som kan fungere som hypotese i den videre forskning.³⁷⁾ En sådan mangel på teori vedr. kvindernes forhold har gjort sig gældende såvel inden for en marxistisk som en ikke marxistisk tradition.

Selv om de nye kvindestudier fokuserer på specielt kvinders situation, er hermed ikke sagt at man skal begå den samme fejl som tidligere mandscentreret forskning. Udgangspunktet er kvindernes manglende historie, men det ville være vanvittigt at forsøge at analysere halvdelen af befolkningens vilkår isoleret fra den anden halvdel. Kvindernes situation må nødvendigvis analyseres i relation til mænds vilkår (og omvendt), idet man også må se på den klassespecifikke situation for såvel mænd som kvinder.

Aileen Kraditor har m.h.t. dette spørgsmål om faglig integration af kvindeforskningen draget en interessant parallel til udviklingen inden for "Negro history". Hun identificerer her tre faser:

-
- 36) Den russiske marxistiske kvindeteoretiker Alexandra Kolontaj synes i sit opgør med biologien som en faktorforklaring bag kvinders undertrykkelse at være kommet til at postulere en simpel sammenhæng mellem kvinders deltagelse i produktionen uden for hjemmet og deres status eller magt. Jf. Kvinnans ställning i den ekonomiska samhällsutvecklingen. 1921. Svensk udgave Gidlunds 1971.
- Antropologen Peggy R. Sandy har undersøgt sammenhængen mellem kvinders bidrag til den totale subsistens-produktion i en lang række primitive samfund og kvinders status (operationaliseret i en række indikatorer). Her viser der sig naturligvis ingen entydig sammenhæng. I flere samfund udfører kvinder således hovedparten af arbejdet, men befinder sig i en slags slaveposition i relation til mændene. Jf. "Toward a Theory of the Status of Women", American Anthropologist, 75, Oct. 1973, pp. 1682-1700.
- 37) For en glimrende diskussion af nødvendigheden af nye begreber og teorier vedr. kvindehistorie kan henvises til en artikel af den amerikanske historiker Gerda Lerner, "New Approaches to the Study of Women in American History", Journal of Social History, vol. 3, 1969-70, nr. 1, pp. 53-62.

1) Før 2. Verdenskrig ignoreredes negrenes historie stort set bortset fra fra visse historikeres side.

2) Herefter er negrenes historie udviklet som et vigtigt, men specielt og specialiseret emne, og således vil det fortsætte, indtil de enorme huller i vores viden herom begynder at blive fyldt.

3) Tredie fase, skriver Kraditor, vil begynde "...when Negro history is incorporated into all other aspects of American history, as scholars both recognize the integral role of Negroes in American life from the beginning and possess sufficient specialized studies to perform the synthesis".

- og, tilføjer Kraditor: "The history of women is at the beginnings of the second stage of this process".³⁸⁾

2.3. Fra idéhistorien

Det er karakteristisk, at mange idéhistoriske analyser systematisk undlader at omtale de berørte forfatters tanker om kvinder, jf. her kritikpunkt 1. En nærmere analyse viser, at mange af de forfattere, der fremdrages i idéhistorien, faktisk havde formuleret tanker vedr. kvindernes forhold. Hvortil kommer de forfattere, der er forblevet ukendte, fordi de netop beskæftigede sig indgående med sådanne emner.

Hvor man - som f.eks. inden for den politiske idéhistorie - kun interesserer sig for bestemte aspekter af en forfatters ideer, risikerer man generelt altid at gøre vold på forfatterens egen opfattelse af sammenhænge. Idéhistorikernes behandling af ideer om kvinders forhold er et karakteristisk eksempel herpå. Den politiske idéhistorie har således konsekvent bortskåret alt, hvad der handler om kvinders forhold, om familien, om børneopdragelse m.v. ud fra en nutidig opfattelse af, hvad der er "politisk".

Som eksempel kan nævnes, at den ofte benyttede lærebog i politisk idéhistorie, Henry J. Schmandt,³⁹⁾ helt undlader at nævne John Stuart Mills syn på kvindernes undertrykkelse og ligestilling, mens en anden lærebog, Sabine,⁴⁰⁾ kun nævner Mills syn på disse

38) Kraditor, Up from the Pedestal, pp. 4-5.

39) Henry J. Schmandt, A History of Political Philosophy. Milwaukee 1960.

40) George H. Sabine, A History of Political Theory. London 1937, her efter rev. udg. 1963.

spørgsmål på et par linier. Og det endskønt Mill selv taler om "... the most vitally important political and social question of the future, that of equality between men and women".⁴¹⁾ Eller som Mill siger det i sin brevveksling med Auguste Comte vedr. kvindernes rolle i samfundet: "...il y a peu de questions que j'aie plus méditées..."⁴²⁾

Nogle forfattere (heriblandt nok også Mill) kan siges selv at have lagt op til en sådan "forglemmelse" fra idéhistorikernes side, idet de har behandlet spørgsmål om kvindernes forhold som et sidespring, henvist til særligt afsnit eller bøger. Imidlertid er en sådan mangel på integration et datum i sig selv. Interessante problemstillinger rejser sig i de tilfælde, hvor man endda finder en modstrid mellem en forfatters (tilsyneladende) generelle samfundsopfattelse og hans/hendes syn på kvinders stilling i samfundet. Som eksempel kan nævnes Pierre-Joseph Proudhons ideer om lighed og frihed. Først når man kommer til de værker, som Proudhon skrev specielt om kvindernes rolle, opdager man, at hans tale om lighed og frihed kun gjaldt mændene.⁴³⁾ Kvinderne derimod er ifølge Proudhon naturligt underordnede og bør alene arbejde som husmødre inden for familien. Denne diskrepans mellem Proudhons i formen generelle ideer og hans kvindesyn bør en idéhistoriker ikke overse. Ikke blot for at man kan få noget at vide om Proudhons kvindesyn, men fordi en nærmere analyse viser, at denne modstrid ikke er tilfældig: Når Proudhon henviser alle kvinder til familien, hænger det sammen med hans ønske om (gen)etablering af familien som samfundets produktionsenhed. Hans holdning til kvinderne og til familieinstitutionen bidrager således til at vise Proudhons "socialisme" som småborgerens kamp mod på den ene side storkapitalens ødelæggelse af familien som produktionsenhed og af familieejendommen og på den anden side mod kommunismens angreb på ejendomsretten. En analyse af diskrepansen mellem Rousseaus opfattelse af kvinders rolle og hans opfattelser i øvrigt vil formentlig på samme måde kunne bidrage til større forståelse for hans ideer.⁴⁴⁾

41) Brev fra Stuart Mill til Joseph Giles, d. 24. august 1871, Letters of John Stuart Mill, udg. af Hugh S.R. Elliot, London o.a. 1910, bd. II, p. 308.

42) Stuart Mill til Auguste Comte, d. 30. okt. 1843, Lettres inédites de John Stuart Mill à Auguste Comte. Udg. af Lévy-Bruhl, Paris 1899, p. 271.

43) "L'EGALITE OU LA MORT! telle est la loi de la Révolution", lød et af Proudhons slagord. Men om lighed og frigørelse for kvinderne sagde han: "PLUTOT LA MORT".

44) For en kortfattet analyse af Proudhons og Rousseaus kvindesyn, jf. Drude Dahlerup, op.cit., pp. 55-56, 121-25.

Endnu mere kritisabel er idéhistorikernes behandling af den utopiske socialist Charles Fourier. Man gengiver her ofte Fouriers ideer om produktionskollektiver, hans holdning til ejendomsretten og handelen - men undlader at omtale hans ideer om kvindernes og kærlighedens undertrykkelse og frigørelse og om familieinstitutionens ophævelse. Hermed har man klart gjort vold på Fouriers eget syn på sammenhængene. Kærlighed, kvinder og familien falder uden for den gængse politiske idéhistories sfære og medtages derfor ikke, skønt disse forhold for Fourier var tæt knyttet sammen med de økonomiske forhold, således at en ændring af samfundets produktionsforhold for Fourier havde som forudsætning, at familien opløses og kærlighedsdriften og kvinderne frigøres.⁴⁵⁾ I de gængse behandlinger af Fourier er der således tale om bias i begge de i kritikpunkt 2 og 3 nævnte betydninger.

Med disse bemærkninger har jeg ikke ønsket at give udtryk for, at man overhovedet ikke kan foretage en analyse, der hæfter sig ved særlige udvalgte emner hos en række forfattere - som f. eks. deres holdning til ejendomsretten eller deres kvindesyn. Men det kræver for det første, at man ser det udvalgte emne i relation til forfatterens ideer i øvrigt. Således kan man naturligvis heller ikke analysere forfatteres kvindesyn uden at se på deres ideer i øvrigt. Man kan heller ikke blot udelade visse spørgsmål, som for den pågældende forfatter er en integreret del af et hele. For det andet må det kræves, at man præciserer, hvorledes de udvalgte emner er placeret i det samlede forfatterskab.

Endelig skal det understreges, at idéhistorikeren i en påstået generel analyse af et forfatterskab naturligvis ikke bør udelade visse emner, blot fordi disse ikke forekommer den analyserende relevante.

2.4. Fra sociologien

I generelle sociologiske værker behandles kvinders særlige position først og fremmest i forbindelse med familien, dvs. i forbindelse med spørgsmål om rollefordeling og magtfordeling inden for familien. Det er uden tvivl også vigtigt at se på familien, når man vil analysere kvindeundertrykkelse - hvis man vel at mærke ser på familiens struktur og funktioner i relation til samfundet i øvrigt.

45) Vedr. Fouriers kvindesyn, jf. Drude Dahlerup, op.cit., pp. 69-103.

Ser man derimod på et felt som social stratificering, vil man opdage, at kvinders position yderst sjældent indgår i analyserne, selv om kvindernes underordnede stilling, herunder kvindernes position inden for forskellige sociale lag, dog er et væsentlig træk ved samfundets sociale lagdeling. Social stratificering skulle jo netop handle om ulighederne i et samfund. På dette felt kan man rette alle de nævnte 3 kritikpunkter mod den eksisterende sociologi: Enten er kvinder helt udelukket af en given analyse, hvorefter den sociale lagdeling da udelukkende behandles som lagdeling mellem mænd, jf. pkt. 1. Eller også er kvinder med, men klassificeres da almindeligvis uden nærmere teoretisk begrundelse eller analyse i relation til deres mænd (herefter taler man måske om "familien"), jf. pkt. 2. Og meget ofte vil det ikke være præciseret, hvorvidt en analyse omfatter kvinder eller ej, bevidst eller ubevidst udgår forskeren fra mændene som normen, jf. pkt. 3.

Joan Acker har i en artikel i American Journal of Sociology rettet en sådan skarp kritik mod sociologerne.⁴⁶⁾

"Indeed, sex has rarely been analysed as a factor in stratification processes and structures, although it is probably one of the most obvious criteria of social differentiation and one of the most obvious bases of economic, political, and social inequalities."⁴⁷⁾

Joan Ackers artikel indeholder ikke blot en (berettiget) forargelse over, at stratificeringsforskere helt har set bort fra kvinders eksistens i samfundet, men også en påstand om, at man ved at tage den kvindelige halvdel af samfundet med og inddrage køn som central dimension vil få et mere korrekt billede af den sociale struktur og en bedre forståelse for processerne bagved. Samtidig er det hendes opfattelse, at dette vil kræve ændring af mange af sociologiens begreber.

Joan Acker opregner 6 antagelser om kvinders sociale position, der efter hendes opfattelse hidtil har været gjort enten explicit eller implicit i stratifikationsforskningen.⁴⁸⁾

46) Joan Acker, "Women and Social Stratification: A Case of Intellectual Sexism", American Journal of Sociology, vol. 78, nr. 4, jan. 1973, pp. 174-83.

47) Ibid., p. 174.

48) Og hun tilføjer: "These (antagelserne) are most clearly stated by the functionalists but are also in the work of nonfunctionalists and Marxists". Ibid., p. 175.

1. Familien er stratifikationssystemets enhed.
2. Familiens sociale position bestemmes af husstandens mandlige overhoveds status.
3. Kvinder lever i familier; derfor bestemmes deres status af de mænds status, de er knyttet til.
4. Kvindens status er den samme som hendes mands, i det mindste hvad angår hendes position i klassestrukturen, fordi familien er en enhed med ekvivalent evaluering.
5. Kvinder bestemmer kun deres egen sociale status, når de ikke er knyttet til en mand.
6. Kvinder er dårligt stillet i rigdoms-, magt- og prestigehierarkierne, men denne kendsgerning er blevet betragtet som irrelevant for stratifikations systemets struktur.

Den første antagelse, nemlig at familien er enheden i stratifikationssystemet, er grundlaget for de øvrige fem, skriver Acker. Tilsammen betyder disse antagelser, at kvindernes skæbne bestemmes helt af mændenes - og følgelig bliver det kun nødvendigt at studere mændene i undersøgelser over social stratifikation.

Acker argumenterer for, at disse antagelser lider af brist såvel m.h.t. logik som validitet. Her er tale om påstande, der kunne undersøges, men som ikke er undersøgt. De er blot ud fra almindelige fordomme taget for givet. Også Walter B. Watson og Ernest A. T. Barth⁴⁹⁾ har i en artikel allerede fra 1964 overbevisende argumenteret mod den nævnte antagelse, at familien er en enhed med ekvivalent evaluering. Såvel Ackers som Watson & Barths argumenter mod disse traditionelle antagelser vil indgå i det følgende.

ad.1. Når man vælger familien som enhed, hviler det på den antagelse, at alle lever i familier. Hertil nævner Acker, at 11% af den amerikanske befolkning over 18 år i 1970 ikke levede i en familie.

ad.2. Den påstand, at familiens sociale position bestemmes af husstandens mandlige overhoveds status kunne udmærket gøres til genstand for undersøgelser, hvilket kun er sket i meget ringe omfang. Endvidere ses det, at hvor erhverv bruges som indikator for social status, bruges alene mandens erhverv. Hvor indkomst samtidig indgår som in-

49) Walter B. Watson & Ernest A.T. Barth, "Questionable Assumptions in the Theory of Social Stratification", Pacific Sociological Review, nr. 7, Spring 1974, pp. 10-16.

indikator, bruges derimod ofte den samlede familieindkomst. Dette er logisk selvmodsigende. Endelig kan det nævnes, at Watson og Barth anfører, at 2/5 af de amerikanske husstande enten har kvindeligt overhoved eller er husstande, hvor manden er pensioneret, arbejdsløs, deltidsarbejdende m.v. Den patriarkalske familie er således ikke enerådende.

ad.3. Såvel ude- som hjemmearbejdende gifte kvinders status regnes for bestemt af deres mænds status, eller rettere bestemt alene af deres mænds status. Dette implicerer, at kvinder ikke har egne status ressourcer. I et samfund, hvor kvinder såvel som mænd har ressourcer som uddannelse, beskæftigelse og indkomst, er dette indlysende nok ikke sandt, skriver Acker. Drejer det sig om ugifte kvinder gives de derimod rang efter egen uddannelse, beskæftigelse m.v. Men disse ressourcer regnes da åbenbart for uden betydning for kvindens sociale status dagen efter hun er blevet gift?

ad.4. Gifte kvinder tildeles status, prestige etc. og rubriceres følgende i den sociale lagdeling efter ægtemandens ditto. Det påstås altså, at familien kan betragtes som en enhed med ekvivalent evaluering, dvs. en enhed, hvor alle familiemedlemmer har den samme rang, og hvor denne rang for alle er lig mandens. Dette må siges at være en tvivlsom og underbygget påstand. Selv om kvindens position siges at være bestemt af hendes ægtemands, hvem siger da, at hun kan antages at have samme status som han?

Erhverv indgår meget ofte som en af de væsentligste indikatorer i bestemmelse af social status eller rang. Men netop mht. erhverv adskiller kvinders forhold sig fra mændenes:

Lad os først se på den hjemmearbejdende kvinde, dvs. den gifte kvinde uden erhvervsarbejde.⁵⁰⁾ Hvad bestemmer hendes position i samfundet? Hvis man går ud fra, at hendes position er bestemt af ægtemandens, er det da rimeligt at antage, at direktørfruen har samme prestige i samfundet som hendes direktørmand? Endvidere er det som Watson og Barth anfører usandsynligt, at hendes status bestemmes udelukkende af mandens, idet hun kan have statusressourcer

50) Dette er i sig selv en vanskelig definerbar størrelse. For det første findes der kvinder, der i forskelligt omfang medvirker i mandens virksomhed (som det hedder). For det andet kan man blot nævne det faktum, at de færreste kvinder er udelukkende husmødre hele deres liv. Kvinders erhvervstilknytning er netop udsat for store svingninger såvel inden for kortere perioder som gennem livsforløbet.

selv.

Ser vi på den udearbejdende gifte kvinde, forekommer det endnu mere urimeligt at antage, at kvinders status udelukkende bestemmes af ægtemandens, og at hun antager samme status som han. Man kan f.eks. stille det spørgsmål, om en kvinde, gift med en faglært arbejder kan antages at have samme status, hvad enten hun selv er lærer eller underbetalt rengøringskone. Og er kvindens arbejde ligegyldigt for familiens samlede position, og hermed også for mandens? - jf. forøvrigt brugen af den samlede familieindkomst som indikator.

Man ser forøvrigt ofte, at gifte kvinder uanset erhvervsstatus ganske uargumenteret rubriceres efter deres mands erhverv, men efter deres egen uddannelse, hvilket må kunne give groteske resultater.

ad.5. Ugifte kvinders position fortolkes som bestemt af deres eget erhverv, uddannelse etc. Eftersom ikke alle kvinder er gifte, har man i sociologien simpelthen været nødt til at behandle ugifte kvinder således. Men når gifte kvinders position siges at være bestemt af deres ægtemands medfører dette imidlertid de nævnte abrupte spring i de anvendte kriterier for fastlæggelse af kvinders sociale status.

ad.6. Er køn en irrelevant faktor for stratifikations systemets struktur? Er det en rimelig konklusion, når man samtidig kan iagttage, at kvinder får dårligere uddannelse end mænd, at kvinder får dårligere betalte jobs, at kvinder har vanskeligere ved at avancere etc.? Som et eksempel på relevansen af kønnet som faktor i analyserne, nævner Acker, at husstandene med kvindeligt overhoved i USA udgør en uforholdsmæssig stor andel af de husstande, der ligger under "the poverty line". Kønnet synes således at være en faktor af betydning i den sociale lagdeling. Joan Acker fremsætter to antagelser, som første trin i en reformulering af opfattelsen af stratifikationsprocesserne:

"1. Sex is an enduring ascribed characteristic which (a) has an effect upon the evaluation of persons and positions, and (b) is the basis of the persisting sexual division of labor and of sex-bases inequalities.

2. The sex dichotomy cuts across all classes and strata, (This is also true of ethnicity and race.)"⁵¹⁾

Konklusionen må da siges at være den, at det samlede billede af samfundets lagdeling og processerne bag denne, som videre-

51) Acker, op.cit., p. 178.

gives af forskningen i social stratifikation, er forvrænget, når man bruger familien som enhed, og identificerer familien ved manden dvs. lader gifte kvinders position udelukkende være bestemt af deres ægtemænds.

Hvorledes har den hjemlige stratifikationsforskning forholdt sig til disse problemer? I sin analyse af "det danske samfunds klassestruktur"⁵²⁾ undersøger Kaare Svalastoga først "erhvervsprestigen", idet han lader en række interviewpersoner rangordne ialt 75 stillinger og erhverv. Erhvervsprestigen indgår derefter i begrebet social status, der benyttes som stratifikationskriterium i den videre undersøgelse af det danske samfunds sociale stratifikation eller lagdeling, hvorved Svalastoga fastsætter de snart klassiske 9 statuslag.⁵³⁾

Ved således at vælge erhverv som hovedkriterium er Svalastoga gået ud fra mænd og lagdelingen mellem mænd som normen. Dette viser sig klart ved de problemer, det giver at indplacere kvinderne (jf. senere), og derved, at Svalastoga mange steder i undersøgelsen uden argumentation lader en problemstilling behandle alene på grundlag af den mandlige population. Det er netop karakteristisk for dem, der tager udgangspunkt i mænd som normen, at sådanne problemer ikke synes at bekymre dem, endsige giver anledning til diskussion. I forbindelse med fastlæggelse af social status kunne man udmærket fremsætte den hypotese, at der findes alternative prestige-strukturer blandt kvinder, f.eks. således, at det at føde og opdrage sunde, raske og velopdragne børn samt at have et ordentligt hjem giver større status kvinder imellem, end udøvelsen af et erhverv.

Ser man på Svalastogas undersøgelse inden for dens egne præmisser, kan man stille det spørgsmål, hvorledes gifte kvinder rubriceres i en sådan analyse, hvor social status som nævnt kædes tæt sammen med erhverv? Dette spørgsmål besvares først i forbindelse med omtale af teknikken ved indplaceringen i de 9 statuslag. Her si-

52) Kaare Svalastoga, Prestige, Class and Mobility. Copenhagen o.a. 1959. I mere populær form er denne bog udgivet som Svalastoga & Wolf, Social rang og mobilitet. 1961. Herefter udg. fra 1972.

53) Det er karakteristisk for stratifikationsforskere, at de har fundet det nødvendigt og hensigtsmæssigt med flere separate statuslag for de øverste få procent af befolkningen (I Svalastogas tilfælde ved at give interviewpersonerne mange af disse stillingskategorier at rangordne), mens man putter det store flertal af befolkningen i få, groft opdelte kategorier.

ges det, "...at der specielt for kvindernes vedkommende tages hensyn til, hvilken status deres ægtefælle har, medmindre det drejer sig om den kvindelige indehaver af et erhverv med højere prestige end ægtefællens, f.eks. en kvindelig læge, der er gift med en politibetjent. Derimod vil mandens status blive anvendt, hvor der eksempelvis er tale om en kvindelig læge, som er gift med en ambassadør."⁵⁴⁾ Denne fremgangsmåde diskuteres ikke nærmere, ej heller hvilke implikationer dette valg må formodes at have for undersøgelsens resultat.

Watson og Barth anfører i deres artikel fra 1964,⁵⁵⁾ at Svalastoga hermed viser sig at være en af de meget få forfattere, der i det mindste har erkendt dette generelle problem - idet han ikke blot som de øvrige altid sætter kvindens status lig mandens. Ved at lade kvinders egen status være bestemmende, hvis deres erhverv er højere end mandens, har Svalastoga brudt med princippet om ekvivalent evaluering - dog lader han åbenbart ikke mandens status følge kvindens, hvis hendes er den højeste. Men det løser jo ikke det analoge problem, der opstår, når kvindens erhverv er lavere end mandens. Her lader han stadig princippet om ekvivalent evaluering stå. Hans ændring for kvinder med højere erhverv end deres mænd, sætter blot den uholdbare form for statusbestemmelse af kvinder med lavere erhverv end deres mænd yderligere i relief.

ad. Mobilitet: I afsnittet om social mobilitet⁵⁶⁾ siges det:

"Undersøgelsens resultat viser, at der er en svag tendens til, at kvinder er mere mobile end mænd..."

...

"Ægteskabet er den vigtigste mobilitetsmekanisme for kvinderne her i landet. De fleste kvinder gifter sig, og de fleste kvinder bliver husmødre med samme sociale status som deres ægtemænd."⁵⁷⁾

54) Special rang og mobilitet, pp. 62-63. Tilsvarende p. 140 i Prestige, Class and Mobility.

55) Watson & Barth, op.cit., p. 16, note 38.

56) I de fleste bøger om social stratifikation dukker kvinder på denne måde pludseligt op i afsnittet om social mobilitet, nemlig i en diskussion af den betydning indgåelse af ægteskab har som mobilitetsfremmende faktor for kvinder. Acker anfører hertil, at "It would be just as reasonable to study mobility as the consequence of the dissolution of a marriage". Specielt kvinders risiko for "downward mobility" ved skilsmisse, enkestand m.v. (Acker, op.cit., p. 181).

57) Social rang og mobilitet, pp. 140-41. Prestige, Class and Mobility, pp. 334-35 og 339.

Her får vi da endelig nogle af de antagelser, hvorpå Svalastogas statusbestemmelse af kvinder hviler. (Man må her stille spørgsmålstegn ved påstanden om, at de fleste kvinder bliver husmødre. Men hvad mere er: hvad da med dem der ikke bliver det?). Endvidere får vi i spørgsmålet om kvinders mobilitet et skoleeksempel på bias i forskningen som følge af manglende teoretisk afklaring og indflydelse fra gamle fordomme. Det fremstilles som et af undersøgelsens resultater, at kvinder er lidt mere mobile end mænd, og at ægteskabet er den vigtigste mobilitetsmekanisme for kvinder i Danmark. Dette "resultat" er imidlertid en direkte følge af selve definitionen af kvinders status (som afledt af mandens). Ifølge denne beholder manden sin status ved ægteskabs indgåelse, mens kvinden pr. definition skifter status, og derfor bliver mere mobil! Derimod indeholder Svalastogas undersøgelse hverken teoridannelser eller empiriske data til belysning af kvinders egen status.

Her skal også nævnes Erik Manniches oversigtartikel om social stratifikation i bogen Social struktur⁵⁸⁾. Manniche redegør her for Svalastogas 9 statuslag og gennemgår derefter diverse undersøgelser vedr. sammenhæng mellem status og uddannelse, kriminalitet, helbred, livsstil, sidsydomme, social mobilitet m.v. Det bemærkelsesværdige i denne sammenhæng er, at det intetsteds i Manniches artikel fremgår, hvorledes kvinderne er rubriceret i statuslagene i Svalastogas eller de andre refererede undersøgelser. Problemet berøres overhovedet ikke. Det turde dog give et noget forskelligt resultat, om gifte kvinder er tildelt mandens status (byggede på erhvervstilknytning) eller ej, hvis man f.eks. undersøger sammenhængen mellem status og helbred, når man tager i betragtning, at kvinder udgør en langt større del af de ufaglærte arbejdere end af de faglærte.⁵⁹⁾

Men de alternative muligheder for statusbestemmelse af kvinder (og de undersøgelser, Manniche referer har formentlig ikke alle løst dette problem ens) diskuteres simpelthen ikke hos Manniche. Når Manniche taler om social stratifikation tager han formentlig - bevidst eller ubevidst - alene udgangspunkt i mænd og stratificering

58) Erik Manniche, "Social stratifikation", Erik Manniche (ed.), Social struktur, 3. rev. udg. 1973, pp. 25-60.

59) Kvinderne udgør kun ca. 4% af de faglærte arbejdere, men ca. 40% af de ufaglærte.

mellem mænd.⁶⁰⁾ Der er således grund til usikkerhed om teoriernes gyldighedsområde.

I Socialforskningsinstituttets undersøgelser har man almindeligvis brugt Svalastogas statusklassifikationer med forskellige modifikationer.⁶¹⁾ I en af uddannelsesundersøgelserne, nemlig Bente Ørums undersøgelse fra 1971,⁶²⁾ kan man finde en videreudvikling af Svalastogas princip i forbindelse med fastlæggelse af familiens status. (Svalastogas undersøgelse har dog individet som enhed, ikke familien). Ørum operationaliserer begrebet "forældres sociale status" på den måde, at forældrenes status angives efter den af forældrene, der har det "højeste" erhverv. På samme måde fastlægges begrebet "forældrenes uddannelse". Hermed har Ørum distanceret sig fra den udbredte praksis, at individers sociale oprindelse bestemmes alene ud fra faderens status uden hensyn til moderens erhverv, uddannelse etc. I stedet fastlægges det, at hvor mandens erhverv er lavest, bestemmes familiens status af moderens. Imidlertid må man også her rejse de nævnte indvendinger mod antagelsen af familien som en enhed med ekvivalent evaluering. Man må endvidere stille spørgsmålstegn ved operationaliseringens validitet, når man tager undersøgelsens formål i betragtning. Kunne man ikke som en rimelig hypotese gå ud fra og undersøge, om ikke begge forældres erhverv og uddannelse har betydning for i dette tilfælde børnenes uddannelse. Ville det f.eks. ikke være rimeligt at antage, at der var visse sammenhænge mellem mødrenes uddannelse og erhverv og specielt døtrenes uddannelse? Ved at opgive de enkle løsninger kunne man måske få et mere dækkende billede af virkeligheden.

60) En antydning af, at Manniche alene tænker på stratifikation mellem mænd, synes at fremgå af følgende passus fra artiklen: "I alle samfund findes således social ulighed, d.v.s. et institutionaliseret system for belønninger og for tildeling af privilegier og goder. Uligheden kan gælde hvad som helst, f.eks. adgangen til prestige, magt, økonomiske ressourcer, kvinder og uddannelse, men principielt gælder, at uligheden vedrører adgangen til goder, som er generelt eftertragtede, men kun er tilgængelige i begrænset mål." Manniche, op.cit., p. 29. (min udh.)

61) Det må undre, at spørgsmålet om de gifte kvinders og familiens samlede statusbestemmelse ikke diskuteres i Socialforskningsinstituttets oversigtsværk: Studie nr. 17. Sociale klassifikationer, af Johs. A. Noordhoek med tillæg af Karen Siune. 1969. Og af den beskrevne kodeinstruks fremgår det overhovedet ikke, hvad man skal gøre med de gifte kvinder.

62) Bente Ørum, Social baggrund, intellektuelt niveau og placering i skolesystemet. Socialforskningsinstituttets Studie nr. 20, København 1971.

I den politiske sociologi, hvor erhverv eller status i en eller anden betydning ofte indgår som uafhængig variabel, finder man samme uovervejede kategorisering af gifte kvinder efter mandens erhverv, status etc. Men her igen er det mest kritisable ikke den valgte fremgangsmåde, men det forhold, at det ofte ikke fremgår, endsige diskuteres, hvorledes kvinderne er rubriceret. Tildeles gifte kvinder erhverv, status etc. efter manden - hvilket er langt det almindeligste - må man igen stille det spørgsmål, hvilke implikationer denne fremgangsmåde har for f.eks. en undersøgelse af sammenhængen mellem erhverv og politiske holdninger. Kan det antages at være ligegyldigt for en gift kvindes politiske holdninger, hvilket erhverv hun selv har eller om hun måske er hjemmearbejdende? Og er det ligegyldigt for mandens politiske opfattelse, hvad hans kone laver? Dette lader sig undersøge, men er hidtil blot ikke blevet det.⁶³⁾ Alternativet til gifte kvinders klassifikation efter ægtemanden er formentlig ikke, at man alene går ud fra kvindernes eget erhverv - hvilket giver sig selv, når man ser på de hjemmearbejdende kvinder. Man må formentlig ud i en flerfaktoranalyse, hvor begges erhverv inddrages, og hvor man også må efterprøve den hypotese, om det at være hjemmearbejdende husmoder kan have nogen selvstændig effekt på holdningsdannelsen.

Nu vil man måske indvende, at anvendelsen af den ene eller den anden fremgangsmåde i stratifikationsundersøgelser eller i undersøgelser, hvor status, erhverv etc. indgår som uafhængig variabel, i virkeligheden ikke får de store konsekvenser, fordi to udearbejdende ægtefæller oftest vil have arbejde af samme status - måske bortset fra de få i de højeste statuslag. Dette er imidlertid en forkert antagelse. Kvinder og mænd har i dette samfund hver deres specielle erhvervsstruktur. Jeg har allerede nævnt forskellen i mænds og kvinders relative andel af de faglærte og ufaglærte arbejdere. Watson & Barth gengiver nogle interessante undersøgelser fra USA, der bl.a. viser, at det er yderst almindeligt, at konen er funktionær (white collar), mens manden er arbejder (blue collar). Disse tal bidrager endnu engang til den opfattelse, at princippet om familien som en enhed med ekvivalent evaluering trænger til en nyvurdering.

63) I samarbejde med lektor Ingemar Glans er jeg ved at foretage en sådan undersøgelse.

Occupational Level of Husband and Wife for Families with Both Spouses in Nonfarm Employment, US 1960.⁶⁴⁾

(Numbers in 10,000's)

	number	%
Both spouses white collar	303	30
Husband white collar, wife blue collar	83	8
Husband blue collar, wife white collar	306	30
Both spouses blue collar	331	32
Total	1,023	100

For en marxistisk analyse og klassebestemmelse af familien rejser disse tal også interessante problemer. I mange familier tilhører manden således arbejderklassen, mens konen ud fra eget erhverv tilhører mellemlagene (hvis hun f.eks. er kontorfunktionær). I andre tilfælde tilhører ægtefællerne forskellige kategorier inden for arbejderklassen. F.eks. er det næppe ualmindeligt, at manden arbejder i den direkte produktion, mens konen er butiksfunktionær.⁶⁵⁾ (Størrelsesforholdene lader sig ikke læse ud af ovenstående tabel, idet "white collar" omfatter såvel kontor- som butiksfunktionærer). Det er således ikke korrekt, når Signe Arnfred anfører, at antallet af familier, hvor konen ud fra eget arbejde må regnes til mellemlagene, mens manden tilhører arbejderklassen, "...er så få, at de i praksis kan lades ude af betragtning."⁶⁶⁾ Det vil tværtimod være urimeligt at se bort fra disse mange eksempler på forskelle i klasse-tilhørsforhold inden for samme familie, hvis man f.eks. interesserer sig for familiens socialisationsfunktioner.⁶⁷⁾ Men også i en generel

64) Kilde: "One in 10,000 sample" of 1960 United States Census, gengivet efter Watson & Barth, op.cit., p. 14.

65) Hvis man følger Göran Therborns definition, hvorefter kontorfunktionærer henføres til mellemlagene, butiksfunktionærer til arbejderklassen. Jf. "Om klasserna i Sverige 1939-1970", Zenith, nr. 28, 1972.

66) Signe Arnfred, Kvinder og kapitalisme. Byggesæt til en kvindeteori. Speciale, maj 1973, p. 71.

67) Lena Dalgaard omgår disse problemer ved at definere den proletariske familie i det 19. årh. som en familie, hvor begge ægtefæller "er lønarbejdere i de store fabriksbyger." Hvis herved menes at begge er fabriksarbejdere, risikerer man at gøre analysen uinteressant, idet der da kun bliver ganske få familier i denne
(Noten fort. på næste s.).

strategisk analyse må disse forhold tages med i betragtning, og de bør ikke tilsløres ved, at man som nogle gør det formelt bestemmer kvinders klassetilhørsforhold og hermed den samlede families efter mandens.

Også i en marxistisk klasseanalyse støder man således på problemer omkring den nærmere bestemmelse af kvinders sociale tilhørsforhold/klasse tilhørsforhold. I den traditionelle marxistiske klasseanalyse har man ikke beskæftiget sig med dette problem. Først med den nye kvindebevægelse er dette overhovedet blevet erkendt som et teoretisk problem, der har en klar interesse ud fra en politisk strategisk synsvinkel.

Birte Siim⁶⁸⁾ opregner fire modeller, hvorefter man indenfor den nye kvindebevægelse har defineret kvinders klassetilhørsforhold, nemlig efter én eller flere af følgende variable:

1. forhold til produktionen via hjemmeproduktionen (f.eks. Margaret Benstons bestemmelse af alle gifte kvinder som producenter af brugsværdier i husarbejdet⁶⁹⁾).
2. tidligere klassetilhørsforhold (via faderens eller moderens arbejde)
3. økonomisk og ideologisk tilhørsforhold via mandens arbejde.
4. forhold til produktionen via eget erhvervsarbejde.

Birte Siims egen konklusion er den, at en marxistisk

Note 67) forts. fra forrige side.

kategori. F.eks. udgjorde gifte kvindelige arbejdere i industri og håndværk i 1895 i Tyskland kun 3,4% af samtlige registrerede erhvervsbeskæftigede kvinder, ialt 166.000. Antallet af "proletarfamilier" kan da højst have været 166.000. (Jf. Drude Dahlerup, op.cit., p. 134). Se Lena Dalgaard, "Konstituering af den proletariske familie set i historisk perspektiv", i Signe Arnfred og Karen Syberg (eds.), Kvindsituation og kvindebevægelse under kapitalismen, NSU skriftserie nr. 4, GMT 1974, pp. 96-123, her p. 120. Jf. også Lena Dalgaard, Familiens udvikling og funktion under kapitalismen. Eget forlag 1974.

68) Birte Siim, "Nogle betragtninger over kvinderne og klasserne", Kvindeundertrykkelsens specifikke karakter under kapitalismen. København 1973, pp. 40-43, her p. 42. Jf. også Susanne Arnason og Ann Stödberg & Anita Göransson's artikler om samme emne sammesteds.

69) Margot Benston, "The Political Economy of Women's Liberation", Monthly Review, vol. 21, nr. 4, Sept. 1969. Er genoptrykt bl.a. i Leslie B. Tanner (ed.) Voices from Women's Liberation, New York 1970, pp. 279-290. Kan i svensk oversættelse læses i Irene Mathis & Dick U. Vestbro (eds.) Kvinnokamp. För en revolutionär kvinnörelse, Hagalund 1971, pp. 77-92.

klasseanalyse af kvinder må tage udgangspunkt i kvindernes forhold til produktionen via eget erhvervsarbejde. For så vidt angår de hjemmearbejdende kvinder kan disse kun placeres i klasser indirekte, nemlig via mandens placering plus evt. via tidligere klassetilhørsforhold.

Uanset hvilken konklusion man når til i en konkret klasseplacering af gifte kvinder, er det et fælles træk ved de nye kvindestudier, at man betragter det som et vigtigt problem at undersøge, hvorledes kvindernes særlige økonomiske og ideologiske bindinger til familien har betydning for kvinders klassebevidsthed - også for kvinder med eget erhvervsarbejde.⁷⁰⁾ Signe Arnfred opregner følgende 3 determinanter, ud fra hvilke kvinders klasseplacering må bestemmes:

- a) eget erhvervsarbejde (lønarbejde)
 - b) familiearbejdet
 - c) ægtemands erhvervsarbejde, dvs. ægtemands klasseplacering.⁷¹⁾
- (i nogen tilfælde kan det være relevant at tage en fjerde determinant: forældrenes klasseplacering i betragtning).

Jeg skal ikke her gå nærmere ind i denne diskussion, men blot i denne forbindelse pege på et enkelt forhold: I de nye forsøg på at opgøre klassernes kvantitative størrelse, jf. f.eks. Göran Therborns analyse, indgår kvinderne efter eget erhverv, idet grundlaget for opgørelsen er den officielle erhvervsstatistik. De hjemmearbejdende husmødre er derfor ikke medregnet. Therborn har i sin analyse ikke diskuteret eventuelle problemer i denne forbindelse. Man må imidlertid være opmærksom på, at det er selvmodsigende på den ene side at gå ud fra, at kvinders klassetilhørsforhold bestemmes af deres mænds, og på den anden side lade kvinderne - og da kun de udearbejdende - indgå i statistikken side om side med mænd, hvis man vil bruge sådanne opgørelser i en strategisk diskussion vedr. klassekampens potentiell.

2.5. Fra den politiske videnskab

Bortset fra økonomi er politisk videnskab den disciplin inden for de amerikanske samfundsvidenskaber, hvor der er sket

70) Vedr. denne diskussion jf. Birte Siim, "Kvinder og klasser", Arnfred og Syberg (eds.), op.cit., pp. 126-141, samt en række andre artikler i samme værk.

71) Signe Arnfred, op.cit., p. 67.

mindst efter de nye kvindebevægelseres fremkomst, skriver Jane S. Jaquette i forordet til en netop udkommet bog om kvinder og politik.⁷²⁾ Der synes også kun at være startet ganske få seminarer og andre undervisningstilbud vedr. kvinder og politik ved universiteterne i USA og andre vestlige lande.

Dette hænger naturligvis sammen med, at kun forholdsvis få kvinder tilhører dette fagområde.⁷³⁾ Men dertil kommer, at det forekommer umiddelbart lettere at kritisere discipliner som sociologi, historie eller psykologi ud fra en kvindesynsvinkel. Her er trods alt noget at tage fat på, f.eks. sociologiske teorier om kønsroller, historiens behandling af kvindebevægelserne eller Freuds teorier om kvinders seksualitet. Det er straks vanskeligere, når man bevæger sig ind på områder, hvor kvinder generelt tilsyneladende er ikke-eksisterende.

"When I began my research on women in politics in 1964, I found that the subject was below the threshold of visibility. Political scientists, mostly male, had tended to overlook a major group. What's more, female scholars for the most part avoided this area, (perhaps fearing being accused of special pleading or dabbling)." ⁷⁴⁾

Ligesom vedr. den traditionelle historie og de fleste emner inden for sociologien, hvor kvinder synes ikke-eksisterende, således er det heller ikke i den politiske videnskab blot et spørgsmål om at tilføje en ny kategori: kvinder, til de eksisterende ana-

72) Jane S. Jaquette, (ed.) Women in Politics. New York o.a. 1974. Denne bog indeholder en samling artikler vedr. kvinders politiske adfærd, kvinder som politisk elite, den nye kvindebevægelse i USA samt kvinders politiske rolle i bl.a. Sovjet, Allendes Chile og visse afrikanske lande.

73) I USA dog nok til at man har kunnet lave statistik over diskriminationen mod kvinder inden for den pol. videnskab, jf. Philip E. Converse and Jean M. Converse, "The Status of Women as Students and Professionals in Political Science", PS, vol. IV, nr. 3, Summer 1971, pp. 328-48. Dette er resultaterne fra en analyse, foretaget i tilknytning til arbejdet i American Political Science Association (APSA)'s committee on the status of Women. Inden for APSA og en række andre akademikerorganisationer i USA er der i de senere år nedsat komiteer til undersøgelse af kvindernes stilling i faget (uddannelse og erhverv). Desuden har akademiske kvinder selv i stort tal dannet underafdelinger inden for deres faglige organisationer med det formål samlet at kæmpe for en forbedring af kvinders stilling i faget og for at fremme kvindestudier. Også inden for APSA blev der i 1969 dannet en "Women's Caucus for Political Science", der udgiver sit eget newsletter. Se Kay Klotzburger, "Political Action by Academic Women", Alice S. Rossi & Ann Calderwood, op.cit., pp. 359-91.

74) Martin Gruber, "Women's Studies in America", International Review of Education, XIX, 1973, nr. 1, pp. 127-32, her p. 127.

lyser. I mange tilfælde kræves en mere dybtgående reformulering af metode og begrebsapparat. Kritikken af disse discipliner ud fra et kvindesynspunkt leder frem mod en diskussion af selve disciplinernes grundlag, jf. det nævnte skel mellem heltehistorier og socialhistorie.

Politik har i udpræget grad været og er stadig en mandens verden. Når der optræder få kvinder i videnskaben om politik, kunne det naturligvis alene henføres til, at politik traditionelt er blevet drevet af mænd. Men dette er ikke hele sagen. Det fremgår, hvis man stiller spørgsmålet: hvor er kvinderne i f.eks. international politik, i Almonds struktur-funktionsanalyse? i forvaltningslæren eller for den sags skyld i en marxistisk analyse af varebegrebet? For mændene er her heller ikke, men derimod aktører, kategorier og begreber. Jaquette stiller spørgsmålet "...whether politics transcends sex, or merely ignores women".⁷⁵⁾ Hun besvarer ikke selv spørgsmålet, men det er min opfattelse, at det på visse analyseniveauer ikke giver mening at spørge hvor kvinderne som individer, og i visse tilfælde heller ikke som kategori(er), er henne. Hvis den politiske videnskab derudover skal kritiseres for ikke at beskæftige sig med kvinders forhold, må opmærksomheden imidlertid rettes mod selve definitionen af politik og den politiske videnskabs område.

Hvis politisk videnskab afgrænses til at være videnskaben om statsorganerne og disses interne normsæt, er det klart, at kvinder og kvinders forhold ikke vil blive omfattet af en sådan - også ud fra andre synspunkter - uhensigtsmæssig snæver afgrænsning.

Hvis politik og dermed den politiske videnskabs område defineres som (studiet af) kampen om magten, tilbagestår spørgsmålet om, hvilke magtrelationer, der defineres som "politiske". Zillah R. Eisenstein sætter spørgsmålstegn ved, om vi (kvinder) kan acceptere de metoder og begreber, der er udviklet i samfundsvidenskaberne, f.eks. inden for den politiske videnskab, "where the political arena is defined to exclude the power relationships which affect women's lives?"⁷⁶⁾

Med behavioralismens fremmarch inden for den politis-

75) Jaquette, op.cit., p. vi.

76) Eisenstein, op.cit., p. 3. (citeret tidligere i denne artikel). Eisenstein kan formentlig ikke hermed mene, at de magtrelationer, der studeres i den politiske videnskab idag ikke også berører kvinder.

ke videnskab efter 2. Verdenskrig er kvinder imidlertid blevet eksisterende inden for visse felter af den politiske videnskab, først og fremmest via vælgeradfærdsforskningen. Køn er her en nem og enkelt variabel - omend køn kombineret med f.eks. erhverv som uafhængig variabel volder de tidligere nævnte rubriceringsvanskeligheder, der dog ikke synes at have bekymret forskerne hidtil. Det skal nævnes, at der også er fremkommet enkelte studier af specielt kvinders politiske adfærd. Klassikeren er her Maurice Duvergers UNESCO undersøgelse.⁷⁷⁾

Megen kritik kan dog efter min mening rettes mod vælgeradfærdsforskningens behandling af kvinders valgdeltagelse, politiske holdninger etc. De få kritiske artikler vedr. den politiske videnskab og kvinder har da også netop set på vælgeradfærdsforskningens behandling af kvinder. Kritikken går bl.a. på, at man kun beskriver forskellene i mænds og kvinders politiske adfærd, men ikke spørger hvorfor. Eller at man nok forsøger at fortolke adfærden, men her arbejder ud fra uunderbyggede formodninger og gamle fordomme, jf. i øvrigt Charlotte Wulfs artikel andetsteds i dette nummer.

Også her kommer den nye kvindeforskning let ud i et dilemma: På den ene side ønsker man at tilbagevise de urimelige fortolkninger, som traditionelt foretages ud fra meget små forskelle i mænds og kvinders stemmeafgivning; fortolkninger, der refererer til naturen, Gud, Freud og hvad ved jeg. På den anden side kan det ikke være meningen, at man af denne grund skal forsøge at bortforklare disse forskelle i mænds og kvinders valgdeltagelse og politiske holdninger. Disse forskelle må tværtimod ses som ganske forklarlige konsekvenser af mænds og kvinders så forskellige samfundsmæssige placering i disse samfund. Man må nærmere undre sig over, at forskellene ikke er større.

Ser man på elitestudierne, herunder studier vedr. rekrutteringen til eliterne, indgår kvinderne derimod almindeligvis ikke. Af den simple grund, at kvinder sjældent tilhører politiske eliter, vil man måske svare. Men det interessante er ikke en inddragelse af de få kvinder, der trods alt er nået op i eliten, men derimod et studie af hvorfor visse grupper almindeligvis ikke tilhører eliten og i det hele taget ikke deltager i de politiske beslutningsprocesser i samme grad som andre. Jf. f.eks. Willy Martinussens stu-

77) Maurice Duverger, The Political Role of Women. UNESCO 1955.

dier over "politisk fattigdom", som ifølge Martinussen kendetegner kvinder, arbejdere, fiskere, enlige, pensionister m.fl.^{78) 79)}

Den nye kvindeforskning skal efter min mening imidlertid ikke alene henholde sig til alternativ forskning i kvinders politiske adfærd, således som det især synes at være sket i USA. Det er ud fra en mere langsigtet betragtning mindre interessant at undersøge forskelle i mænds og kvinders stemmeafgivning,⁸⁰⁾ eller at påvise at kvinder rekrutteres langt mindre til politiske poster end mænd etc. Disse emner er efter min opfattelse kun interessante som et symptom på kvindernes undertrykkelse. Det er jo ikke på grund af ændret lovgivning, at der er sket så store ændringer i kvinders position gennem de sidste 100 år, og det er heller ikke via parlamentsbeslutninger, disse forhold vil ændre sig fremover.

Men får således ikke kvinder og kvinders forhold til at blive mere eksisterende i den politiske videnskab generelt ved at kvindeforskningen fokuserer på politisk adfærd, eller ved at man til stadighed påpeger forglemmelser og forvrængninger inden for de få andre felter, hvor kvinder som individer eller kategori(er) kunne indgå i den eksisterende politiske videnskab. Selv om kritikken af disse ting dog naturligvis må fremføres. Det må f.eks. påpeges og kritiseres, hvor mænd tages som normen; det må påpeges, hvis der tales om "almindelig stemmeret", når det kun drejer sig om stemmeret for mænd eller kun for mandlige negre⁸¹⁾; det må påpeges og rettes, når der opereres med kategorierne "faglærte, ufaglærte og kvinder" som i den officielle arbejdsmarkedsstatistik, idet der derved tilsløres, at kvinder ikke blot er lavtlønnede og mindre organiserede

78) Willy Martinussen, Fjerndemokrati. Oslo 1973.

79) Jf. også Kirsten Amundsen, The Silenced Majority. Women and American Democracy. Prentice-Hall, 1971.

80) Forskelle i partivalg ville derimod være af interesse, hvis kvinder brugte stemmeretten til at forsøge at få specielle kvindeligheder før igennem. Akkurat som borgere, bønder og arbejdere til en vis grad brugte opnåelsen af stemmeret til at sikre gruppen repræsentation - og således som mange af de kvinder, der kæmpede for kvindestemmeretten troede, at også kvinder ville gøre. Men kvinder udgør en alt for inhomogen gruppe, til at dette har kunnet lade sig gøre.

81) Som når Erik Rasmussen, i et afsnit der iøvrigt seriøst behandler kvindestemmeretten, i modstrid med sin egen definition kan tale om indførelsen af "almindelig valgret" i Frankrig i 1848. Komparativ Politik, 2. udg. 1972, p. 40.

gva kvinder, men også fordi de næsten udelukkende er ufaglærte. Sådanne ting må til stadighed påpeges og kritiseres med det formål, at inddragelse af kvinder eller kategorier af kvinder i en diskussion ikke i al evighed blot skal opfattes som kuriøse eksempler fra periferien, der accepteres med et smil, når det ("nu igen") kommer fra disse kvindebevægelseskvinder. Og som man idag selv fremsætter med et smil - for dog selv at være med i smilet...⁸²⁾

Martin Gruberg opregner de kvinderelaterede emner, der kunne tages op inden for den politiske videnskabs område således:

"Among the topics of concern to political scientists are sex differences in voter turnout and activism, political attitudes of women, attitudes of men and women to women in politics, characteristics of female officeholders, the role and status of women in party organizations, and the treatment of women by governmental agencies".⁸³⁾

Dette ville klart repræsentere en udvidelse, i forhold til hvordan kvinders forhold indgår i den politiske videnskab idag, især hvad angår det sidste punkt han opregner. Valget af disse aspekter og emner er imidlertid stadig udtryk for en ret snæver opfattelse af, hvad politik er, og ville ikke tilfredsstille f.eks. Eisenstein, der opstiller følgende som de centrale punkter, idet hun her også går i rette med den hidtidige radikale teori:

A feminist social science, or political science, will need to develop a theoretical understanding of the question of power as it relates to the categories of sex, race and class. Such a study of power will need to locate it, understand the sources from which it derives and is maintained, attempt to understand the consequences of it, within an investigatory framework which is broader than the existing power paradigms derived from radical critiques of corporate and capitalist power. It is not possible to equate sexual and/or racial oppression with class oppression. My concern is not that this existing radical paradigm be dropped, but that it be further elaborated according to the divisions of power along sex and race lines".⁸⁴⁾

82) Jeg synes forøvrigt - men her må nyere årgange korrigerer mig - at klimaet er ændret noget. Efter den nye kvindebevægelses fremkomst er det ikke mere så uacceptabelt at fremsætte sådanne synspunkter. Jeg husker personligt, hvorledes vi få piger på statskundskab tidligere blev mødt med fnis og latter fra kammeraternes side, når vi i eller uden for timerne påpegede, at kvinder også eksisterer, eller at variabelen køn måske kunne bidrage til at belyse et problem. Jeg har selv dengang adskillige gange gået hjem, rystende over hele kroppen - ikke over formuleret modstand, men over det, der virker langt mere lammende: latter og fnis.

83) Gruberg, op.cit., p. 132, note 6.

84) Eisenstein, op.cit., p. 1.

Eisenstein vil således fokusere på undertrykkelsen og de magtforhold, den er udtryk for, ved at se på alle de relationer, der har betydning for denne undertrykkelse. Hermed er der ikke plads for nogen snæver definition af det politiske. Med dette udgangspunkt må man bl.a. angribe den traditionelle opdeling mellem økonomi og politik, og i analysen inddrage f.eks. familien og dens funktioner i samfundet.

Fra den nye kvindebevægelse rettes der også et angreb på den traditionelle opdeling i en offentlig og en privat sfære, hvor bl.a. familien og magtrelationerne i denne ses som private anliggender. "Det personlige er politisk" fremhæves det af mange kvindeorganisationer. Gennem den personlige consciousness-raising i smågrupperne forsøger man en fælles formulering af de problemer, man tidligere troede var private, men som nu viser sig at være fælles - og dermed ikke udslag af individuel utilstrækkelighed, eller en urimelig ægtemand, men et resultat af strukturelle forhold i samfundet.

"Let it all hang out. Let it seem bitchy, catty, dykey, frustrated, crazy, Solanisesque, nutty, frigid, ridiculous, bitter, embarrassing, man-hating, libelous, pure, unfair, envious, intuitive, low-down, stupid, petty, liberating", skriver Robin Morgan om denne bevidstgørelsesproces.⁸⁵⁾

Når det siges, at det private er politisk så må der med termen "politisk" menes, at det drejer sig om relationer af samfundsmæssig karakter. Det vil sige, at politisk vel nærmest sættes lig offentlig i modsætning til privat.⁸⁶⁾

Af de her nævnte bemærkninger ses det, at de nye kvindebevægelser og hermed de nye kvindestudier - i lighed med megen anden kritisk teori - opererer med et meget bredt politikbegreb. Bredere end man finder det i traditionelle definitionsforsøg som Eastons og Almonds, der jo netop også er forsøg på at afgrænse politik og politisk videnskab, mens de nye kvindestudier netop forsøger at udvide begrebet politik.

Nu kan man naturligvis definere politik og den politiske videnskabs område snævert, om man vil det, og da evt. konkludere

85) Robin Morgan, "Good-bye to All That", Rat, febr. 1970.

86) Om diskussionen af det private som politisk, jf. artiklen om den amerikanske kvindebevægelse i dette nr. Jf. også Nancy McWilliams, "Contemporary Feminism, Consciousness-Raising, and Changing Views of the Political", Jaquette, op.cit., pp. 157-70.

dere, at f.eks. studiet af kvindeundertrykkelsen falder uden for denne disciplin. Dette er kun betænkeligt, for så vidt man ved at fokusere på et sådant snævrere område afskærer sig fra at studere eller afdække nogle sammenhænge, der rækker ud over denne afgrænsning, f. eks. sammenhængene mellem "økonomi" og "politik", eller mellem familieinstitutionen og arbejdsmarkedets struktur.

Mere frugtbart vil det dog være at lade grænserne for ens forskning bestemme af studieobjektet, og ikke af på forhånd fastlagte definitioner. De, der ønsker at drive kvindeforskning bør da heller ikke lade sig standse af forskellige definitioner af den politiske videnskabs område, men kan netop være med til at nedbryde uhensigtsmæssige faggrænser. Målet for de nye kvindestudier er da ikke at forsøge en indpasning under traditionelle disciplinoverskrifter som sociologi eller politisk videnskab. Den nye kvindeforsknings alternativer er principielt interdisciplinære, idet man tager udgangspunkt i en bestemt befolkningsgruppes forhold, nærmere bestemt i kvindeundertrykkelsen. Netop heraf opstår imidlertid vanskelighederne ved at få kvindernes forhold indkorporeret i de eksisterende pensum. I det følgende skal der kort nævnes nogle af kvindestudiernes centrale problemstillinger, der som sagt netop ikke lader sig rubricere under bestemte disciplinoverskrifter.

2.6. Studier af kvindeundertrykkelse og kvindefrigørelse

De mange nye studier af kvindeundertrykkelsens former og årsager - og hermed af betingelserne for frigørelse - har i mange tilfælde vist sig frugtbare også for studiet af andre, herunder generelle, problemstillinger.⁸⁷⁾ Dette er i overensstemmelse med den her fremførte kritik, nemlig at den eksisterende forskning og undervisning videregiver et ufuldkomment og forvrænget billede af virkeligheden, når kvinders forhold ikke indgår i analyserne og teoridannelsen. Også den marxistiske litteratur er omfattet af denne kritik, idet der peges på de såvel teoretiske som politiske strategiske begrænsninger, der følger af, at kvinders forhold ofte ikke er indkorporeret.

Her skal kort nævnes nogle af de centrale problemstil-

87) Hermed være ikke sagt, at studier over kvindeundertrykkelsen behøver at retfærdiggøres ved deres frugtbarhed i relation til andre problemstillinger.

linger, der er taget op i nye kvindestudier.

I analyserne af kvindeundertrykkelsens karakter har man bevæget sig bort fra opfattelsen af "kvinden" som et abstraktum, hvis underordnede position alene opfattedes som biologisk bestemt ("naturlig"). I stedet er man gået igang med at analysere kvindeundertrykkelsens karakter under forskellige samfundsformer og i forskellige klasser. Kvinders børnefødende funktion ses herefter i relation til den givne samfundsform, først og fremmest produktionsformen. Men der er stadig megen uklarhed og uenighed om i hvilket omfang biologiske funktioner spiller en selvstændig rolle for magtfordelingen mellem kønnene, bl.a. via arbejdsdelingen.⁸⁸⁾

Det næste spørgsmål er, i hvor høj grad man kan tale om en fælles undertrykkelse for alle kvinder eller ej. Netop i de senere år har man diskuteret dette forhold mellem kvindeundertrykkelse og klasseundertrykkelse. Allerede i det 19. årh. skilte dette strategisk vigtige spørgsmål imidlertid kvindebevægelserne i på den ene side en borgerlig kvindebevægelse (eller kvinderetsbevægelse), der mente at kæmpe for alle kvinders fælles sag - og på den anden side en arbejderkvindebevægelse eller socialistisk kvindebevægelse, der fremhævede, at kvinders vilkår mest afgørende bestemmes af deres klassetilhørsforhold. Talen om det store søsterskab anså man folgelig for falsk.⁸⁹⁾ Også i dag diskuteres dette spørgsmål, ikke mindst inden for kvindebevægelsen, hvor det har givet anledning til mange fraktionaliseringer. Imidlertid er hovedtendensen - i hvert fald i Europa - formentlig den, at man ikke opstiller problemstillingen dikotomisk som enten alene kønsundertrykkelse (og dermed kun kønskamp) eller alene klasseundertrykkelse (og dermed kun klassekamp), men derimod forsøger at finde sammenhængen mellem kønsundertrykkelsen og klasseundertrykkelsen.

88) Vi ved så meget, at der i alle samfund synes at være en kønsrelateret (men ikke nødvendigvis kønsbestemt) arbejdsdeling, og denne synes i visse tilfælde at have klar sammenhæng med biologiske forhold, f.eks. når mændene var jægere og kvinderne de første agerbrugere. Imidlertid viser nyere undersøgelser, at den kønsrelaterede arbejdsdeling kan antage alle mulige forskellige former, jf. eksempelvis, at kvinder i visse afrikanske samfund udfører det tunge arbejde, mændene de lettere. Se Ester Boserup Kvinde i U-land. Forum 1974.

89) Vedr. denne diskussion jf. bl.a. Drude Dahlerup, op.cit., og Sheila Rowbotham, Women, Resistance and Revolution. 1972. På dansk: Kvinder, modstand og revolution. Rhodos 1973.

Især i USA er der fremkommet en del studier af og undervisningstilbud vedr. forholdet mellem klasse, køn og race, dvs. af forholdet mellem klasseundertrykkelse, kvindeundertrykkelse og negrenes og andre etniske mindretalsgruppers undertrykkelse.⁹⁰⁾

En parallel mellem kvindeundertrykkelse og negrenes undertrykkelse (jff. begreberne sexisme/racisme⁹¹⁾) blev allerede påpeget af Gunnar Myrdal i et appendix til An American Dilemma.^{92), 93)} Ikke mindst inden for marxistisk teori har denne parallel mellem klasse-, køns- og raceundertrykkelse rejst mange frugtbare problemstillinger, bl.a. i opposition til en ren "økonomistisk" udlægning af klassekampen. Eisenstein mener, at en analyse af kvindeundertrykkelsen er et godt udgangspunkt for en mere fuldstændig teori om undertrykkelse, al den stund en analyse af kvinders undertrykkelse må være en analyse af såvel kvindeundertrykkelse som raceundertrykkelse og klasseundertrykkelse:

"The case of the minority woman's oppression is the more complex oppression and hence creates an all inclusive paradigm for the social sciences, in that it is necessary to come to terms with race, gender, and social/economic class oppressions in order to comprehend woman's experience in this society. No one will be excluded in terms of the specificity of their situation. The case of the minority woman's oppression, as a paradigm instance of the need for human liberation will exclude no one, which has not been the case with existing social science paradigms, or radical ideologies, be it radical feminism or socialism.⁹⁴⁾

En af de største landevindinger i de nye kvindestudier er efter min opfattelse inddragelsen af familieinstitutionen som et centralt studieobjekt. Familien drages nu ud af "privatsfæren" og ses i relation til samfundet i øvrigt. Med udgangspunkt i en analyse af kvindeundertrykkelsen var det evident, at familieinstitutionen måtte drages ind i billedet. Men de interessante problemstillinger

90) Jo Freeman anfører, at "the major battles of the movement have been to get sex discrimination placed on the same level as race discrimination". Jo Freeman, The Politics of Women's Liberation. A Case Study of an Emerging Social Movement and Its Relation to the Policy Process. Utrykt Ph.D. afhandling, 1973.

91) "Sexism, like racism, is an ideology of oppression", skriver Ruth Rosen, op.cit., p. 541.

92) Gunnar Myrdal, An American Dilemma. 1944. Her efter 1964 udg., vol. 2, appendix 5, pp. 1073-78.

93) Det er også værd at erindre sig, at kvindernes arbejde i anti-slavebevægelse i USA i begyndelsen af forrige årh. - og den modstand kvinder mødte i dette arbejde i kraft af deres køn - gav stødet til de første kvinderetsorganisationer.

94) Eisenstein, op.cit., p. 1.

opstår først, når man ser kvindernes rolle i familien i relation til deres rolle f.eks. på arbejdsmarkedet. Generelt kan det siges, at studiet af kvindeundertrykkelsen har vist vejen for en mere nuanceret analyse af undertrykkelse, idet man inddrager et bredt spektrum af faktorer, f.eks. såvel den økonomiske som den psyko-seksuelle undertrykkelse. Videre er mange gået igang med et nærmere studium af selve familieinstitutionen, dens struktur og dens funktioner i samfundet. Her har man bl.a. stillet spørgsmålet: hvilke funktioner varetager familien, og i hvor høj grad er der tale om nødvendige funktioner for samfundssystemet? Mange studier har fremhævet disse analyser af familieinstitutionen og af kvindernes undertrykkelse i og uden for familien som helt nødvendige for forståelse af det kapitalistiske systems opretholdelse. Disse betragtelsesmåder fører frem til teorier om, at kvindeundertrykkelsen ikke blot skal ses som et udtryk for gamle og overleverede fordomme, men som et integreret og i visse henseender måske endog nødvendigt led af samfundssystemet.⁹⁵⁾

En analyse af undertrykkelsens karakter er en nødvendig forudsætning for diskussionen af betingelserne for frigørelse. Det skal understreges, for dem der ikke er orienteret inden for denne debat, at "frigørelse" eller "emancipation" på ingen måde er entydige og veldefinerede begreber. Her kan analytisk skelnes mellem ligestilling og frigørelse. Ligestilling (forstået som faktisk lige fordeling af goder, ikke som liberalisternes "lige muligheder") mellem mænd og kvinder kan f.eks. siges at være opnået på dette felt, når gruppen af lavtlønnede minearbejdere ikke mere består af 75% mænd og 25% kvinder, men af 50% af hvert køn. Frigørelse derimod bruges om den frihed for udbytning, der kun kan gennemføres som resultat af en total samfundsomvæltning. Dette er frigørelse for såvel mænd som kvinder. Hermed er begrebet kvindefrigørelse imidlertid

95) Vedr. nyere analyser af familieinstitutionen kan henvises til adskillige artikler i Arnfred og Syberg, op.cit.; til Signe Arnfreds og Lena Dalgaard's tidligere nævnte specialer; til Petra Milhoffer, Familie und Klasse. 1973. På dansk: Familie og klasse. Et bidrag om de politiske konsekvenser af familial socialisation, Rhodos 1975, samt til Harriet Holter m.fl., Familien i classesamfundet, Pax Forlag 1975.

Netop i disse år er der fremkommet en række historiske studier af familien. Her skal blot nævnes et enkelt større værk, nemlig antologien Household and Family in Past Time, redigeret af Peter Laslett og Richard Wall. Cambridge University Press, 1972, paperback 1974.

langt fra præciseret, og det næste spørgsmål er da, om frigørelse kan anses for mulig i et socialistisk samfund uden ligestilling, dvs. en lige fordeling af indflydelse og goder, en lige arbejdsdeling etc.⁹⁶⁾

Alice S. Rossi⁹⁷⁾ opregner 3 "Models of Equality", som man i sociologien anvender vedrørende immigranternes stilling i det amerikanske samfund. Disse kan ifølge Rossi også anvendes til systematisering af de forskellige mål, der kan opstilles for forholdet mellem racer og mellem de to køn:⁹⁸⁾

- (1) Pluralist modellen. Denne model forudsætter et samfund, hvor allerede racemæssige, religiøse og etniske forskelle er opretholdt og værdsat for deres forskellighed. Dette vil give et heterogent samfund, og man håber den kulturelle styrke vil øges netop ved denne pluralisme.
- (2) Assimilations modellen. Denne model forudsætter et samfund, hvor minoritetsgrupperne gradvis absorberes ved at de mister deres karakteristika og tilegner sig det sprog, de erhvervsmæssige færdigheder og den livsstil, som flertallet i værtslandet har.
- (3) Hybrid modellen. Denne model forudsætter et samfund, hvor der sker ændringer både med den gruppe, der har magten og med minoritetsgrupperne - en hybrid, der kræver ændringer ikke blot hos sorte, jøder og kvinder, men også hos protestantiske mænd.

Disse modeller vil kunne bruges som et udmærket analytisk redskab i en undersøgelse af f.eks. de forskellige retninger inden for den nye kvindebevægelse.

Dette skulle blot være nogle få antydninger af nogle af de problemstillinger, der er taget op inden for 70'ernes kvindeforskning.

96) Og omvendt kan man spørge, om fuld ligestilling er mulig uden frigørelse, dvs. inden for det eksisterende samfunds rammer. Vedr. en analyse af 19. århundredes socialisters holdning til disse spørgsmål jf. Drude Dahlerup, op.cit., afsnit 12.2, p. 319 f.

97) Alice S. Rossi, "Sex Equality: The Beginnings of Ideology", The Humanist, vol. 16, Sept./Oct. 1969, pp. 3-6.

98) Men netop ikke mellem klasser. Simone de Beauvoir skriver i sit nu klassiske værk, Le deuxième sexe, at mens marxisterne ikke kræver lighed mellem klasserne, men ophævelse af klasserne, kan kvindernes mål netop ikke beskrives som ophævelse af sig selv som kønsvæsener. Jf. Le deuxième sexe, Gallimard 1949, bd. I, pp. 101-02. Det samme gør sig gældende vedr. raceproblematikken.

3. Kvindestudier - integration eller isolation?

Skal kvindestudierne integreres i den øvrige universitetsforskning og -undervisning eller skal de drives isoleret?

I USA fremviser kvindestudierne utallige organisatoriske former. Astin & Parelman⁹⁹⁾ skriver, at kvindestudier formentlig vil fortsætte i form af interdepartementale, multidisciplinære programmer. I flere tilfælde sker der i USA en samordning af kurserne via et særligt women's centre eller via en til formålet ansat koordinator. I enkelte tilfælde er der oprettet et separat kvindedepartement. En del programmer køres med særskilt budget, evt. dækket via eksterne fonds.

I Danmark som i andre lande begyndte mange af disse aktiviteter inden for kvindebevægelsen eller i uformelle grupper på universiteterne. Derefter er der som tidligere nævnt sket det, at et stigende antal kvindelige studerende har taget kvinderelaterede emner op i opgaver, specialer m.v.; skønt man her er stødt på den vanskelighed, at der i de fleste tilfælde ikke har været lærere med tilstrækkelig kompetence inden for disse felter. Efterhånden har disse emner vundet mere formel indpas på universiteterne i form af kurser, seminarer og lign., der er kreditgivende i eksisterende studieforløb.

Ved Aarhus Universitet har der siden 1973-74 været afholdt 3-4 kvinderelaterede seminarer inden for det humanistiske tverfagsprogram. Seminarer inden for tværfag kan give afløsning inden for de enkelte studier efter regler, fastlagt af de enkelte studienævne. Derudover har der været afholdt seminarer (inden for den valgfrie del af studierne) ved en del institutter så som engelsk, fransk, historie, statskundskab og nordisk.

På Københavns Universitet er der i løbet af 70'erne især inden for de store humaniorafag skabt en del kvindeforskning og -undervisning. En foreløbig status herover kom til udtryk under kvindedebatugen 10-14. marts 1975 i anledning af 100-året for kvinders adgang til universitetet. I løbet af denne uge afholdtes diskussionsmøder m.v. inden for fag som teologi, jura, etnografi, franks, litteraturvidenskab, kunsthistorie, engelsk, spansk, germansk, historie, dansk, slavisk, filmvidenskab, lingvistik, samfundsfag og medicin m.v. I mange tilfælde blev der udarbejdet særlige oplæg i forbindelse med debatugen. Her

99) Astin & Parelman, op.cit., p. 399.

skal bl.a. nævnes et sernummer af Stud.jur.¹⁰⁰⁾

På Odense Universitet er der i løbet af det sidste års tid startet enkelte aktiviteter, bl.a. inden for Nordisk, hvor der har været afholdt enkelte kvinderelaterede seminarer samt en møderække om kvinder på universitetet og kvinder på arbejdsmarkedet inden for de danskstuderendes forening.

På Roskilde Universitetscenter har der fra starten kørt en del kvindeprojekter inden for den humanistiske og den samfundsvidenskabelige basisuddannelse, f.eks. om kvinder på arbejdsmarkedet, kvindebevægelser, familieteorier, kønsroller og kvinders klassetilhørsforhold. Der er næppe tvivl om, at sådanne nye emner eller synsvinkler har nemmere ved at finde indpas i de projektorienterede basisuddannelser end inden for de eksisterende mere bundne studieformer.¹⁰¹⁾

Ikke mindst på de gamle universiteter og læreanstalter står disse nye aktiviteter stadig meget isoleret. Dels er der som nævnt ofte tale om mere uformelle foretagender. Men selv i de tilfælde, hvor kvinderelaterede seminarer og lign. indgår som kreditgivende i eksisterende studieplaner er der ikke hermed sikret en faglig integration. Normalt er der tale om valgfri seminarer, og kun i ringe omfang har disse emner vundet indpas i eksisterende obligatoriske pensu. Howe & Ahlum anfører i denne forbindelse, at kvindestudierne vandt indpas på universiteterne i denne form, fordi det altid er nemmere at tilføje det nye, end at reformere det gamle.¹⁰²⁾ Men det er dog vigtigt at bemærke, at disse problemstillinger, enkelte steder er slået igennem i den grad, at det ikke mere er muligt at komme uden om dem i de obligatoriske pensu. Det er især inden for de store humaniorafag på Københavns Universitet, at man er nået så langt.

Det er min opfattelse, at målet må være en såvel faglig som institutionel integration. Oprettelse af særlige kvindefakulteter eller afdelinger, eller særlige kvindestudieprogrammer kan aldrig være et mål i sig selv. Man vil da risikere, at alt hvad der har med kvinder at gøre, blot henvises til sådanne institutioner, hvorved integrationen i eksisterende forskning og undervisning hindres. På den

100) Stud.jur., 39. årg., juni 1974.

101) I DSF's Ka kvinder læse? (Kvindeprojektet, tekst nr. 1, 1974) kan der findes en lang række artikler om kvinders placering i forskellige uddannelser og sektorer samt om kvindefaglig kritik.

102) Howe & Ahlum, op.cit., p. 413.

anden side er det indlysende, at den isolationisme disse ting er startet i, var en simpel nødvendighed for overhovedet at få noget i-gang. Samtidig var det en udløber af arbejdsformerne inden for den nye kvindebevægelse.

Nu vil nogen hævde, at man ved at fokusere på kvinder som studieobjekt netop har bevirket, at disse studier isoleredes, hvorved den faglige integration forhindres. Hertil er naturligvis det at sige, at kvinders forhold på forhånd var isoleret, idet de ofte simpelthen ikke har været medtaget i den eksisterende forskning og undervisning. Udgangspunktet for de nye kvindestudier har netop været, at disse ting ikke var blevet integreret. Men herved være ikke sagt, at der ikke er en risiko for, at kvindestudierne vil forblive isoleret.

Maryellen MacGuigan anfører, at den der vil studere kvindeproblemer, ofte befinder sig i en ambivalent situation:

"To take woman as a theme of investigation is to affirm, tacitly at least, that woman does present a special problem to the philosopher, over and above the general questions that must be dealt with in the treatment of human reality as such. Yet the conception of woman as a special, and especially problematical, case may well be one of the chief obstacles to the entry of women into the status of fully human persons...At the same time, there is a concrete social problem of woman's role, image, and status; and there are theoretical problems in philosophy, psychology, and the social sciences, all of which seem to bring forth contradictions when they try to establish theories about woman. Clearly, philosophical discussion in this area is called for."¹⁰³⁾

Hertil kunne man dog anføre, at kvinder ikke udgør et mere specielt problem, eller har mere "specielle" forhold end mænd har. Men fordi mænd tages som normen, som kvinder derefter sættes i relation til, bliver kvinders forhold pr. definition "specielle" eller "specifikke". De "generelle" spørgsmål eller forhold, som MacGuigan referer til, vil netop ofte ikke være generelle, men have et mere begrænset gyldighedsområde, fordi de kun omfatter halvdelen af menneskeheden eller endog endnu færre.

De nye kvindestudier arbejder imidlertid netop ud fra den udtrykkelige forudsætning, at kvinders situation ikke kan betragtes isoleret. Det ville f.eks. være vanvittigt at studere kvindearbejde i det 19. århundrede uden at inddrage mandsarbejdet og de

103) Maryellen MacGuigan, "Is Woman a Question?" International Philosophical Quarterly, vol. 13, 1973, nr. 4, pp. 485-505.

økonomiske forhold generelt. En analyse af kvinders situation indebærer således ideelt set en total samfundsanalyse, og det gængse korte kapitel om "kvindens stilling i det 19. årh.", som ses foran i mange bøger om kvindebevægelsernes historie, må således nødvendigvis forkastes som utilstrækkeligt. De nye kvindestudier ønsker faglig integration - og skønt der endnu mangler meget bl.a. på grund af kvindestudiernes embryoniske stade - så er det nok disse og ikke de eksisterende studier, der først foretager den faglige integration, der ligger i totalitetsbetragtningen.

En anden form for faglig integration, nemlig den der ligger i integration i eksisterende pensum, kan ikke opnås uden problemer, hvis det skal ske på de eksisterende discipliners vilkår. Kvindestudierne er netop interdisciplinære i deres karakter. Akkurat som fagkritikken i øvrigt (når den er bedst), ønsker kvindestudierne at overskride de eksisterende disciplingrænser for derved at blive i stand til at analysere samfundsfænomenerne, herunder kvindeundertrykkelsen i sin totalitet, hvorved flere discipliner må indtages.

"Women's studies is part of a broad effort to develop interdisciplinary studies. In particular, it is related to ethnic studies in its focus on the history, culture, and the status of a social group."¹⁰⁴⁾

Sheila Tobias skriver, at hun foretrækker termen "multidisciplinær" fordi "interdisciplinær" lyder "homeless".¹⁰⁵⁾ Det er imidlertid et spørgsmål, om ikke interdisciplinær netop bedst karakteriserer kvindestudiernes faktiske placering idag. Men målet må være såvel faglig som institutionel integration.

104) Howe & Ahlum, op.cit., p. 401.

105) Refereret hos Lora H. Robinson, op.cit., p. 1. Sheila Tobias har skrevet mange oversigtsartikler vedr. de nye kvindestudier.

4. En guide til de nye kvindestudier

For blot ganske få år siden kunne den interesserede have et nogenlunde overblik over, hvad der var skrevet om kvinders forhold. I de senere år er nye artikler, bøger og undervisningstilbud imidlertid fremkommet med eksplosionsagtig hast. I dette afsnit vil jeg følgelig ikke forsøge at give konkrete litteraturhenvisninger, men at fortælle lidt om, hvor man ser noget om, hvad der fremkommer.

Blandt de mange, der idag forsker og underviser i emner vedr. kvinders forhold, har der fra starten været en udpræget vilje til at dele resultater, oplæg til undervisning, litteraturhenvisninger og meget mere med andre - i stedet for af konkurrencehensyn at følge den traditionelle universitære lukkethed. Det skal bemærkes, at amerikanerne har været mest åbne og straks sat en række publikationer i gang med det formål at udveksle erfaringer. Derfor er det også især amerikansk materiale, jeg har kunne finde frem til.

Den bedste oversigt over, hvad der udgives af artikler og bøger vedr. kvinders forhold på engelsk, er efter min mening Women Studies Abstracts.¹⁰⁶⁾ Heri omtales på 10-15 linier artikler og bøger, inddelt efter emner.

Biblioteksoversigter over nytilkommen litteratur er et udmærket middel til oplysninger for os andre. Her skal omtales to sådanne oversigter: Göteborgs Universitetsbibliotek har en mindre afdeling ved navn Kvinnohistoriska samlingerna, og herfra udgives Kvinnohistoriskt Arkiv. Förteckning Över nyutkommen litteratur.¹⁰⁷⁾ Inddelt efter emner, opregnes i denne publikation titlerne på artikler, bøger og avisartikler om kvinders forhold. Denne fortegnelse omfatter skandinavisk litteratur, samt i en vis udstrækning også engelsk-, tysk- og fransksproget litteratur. I kælderen under det berømte Institut for socialhistorie i Amsterdam (der bl.a. indeholder store dele af Marx' og Engels' original manuskripter) findes Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging, IAV. Herfra udsendes kvar-

106) Første nr. 1972. Udkommer kvartalsvis + indeks én gang om året. Abonnement koster for studenter \$ 7, for andre enkeltpersoner \$ 8,5. Adresse: W.S.A., P.O.Box 1, Rush, New York 14543. Findes på Kgl. Bibliotek og Statsbiblioteket i Århus. Kan også ses hos mig.

107) Første nr. marts 1971. Findes på Kgl. Bibliotek og Statsbiblioteket, samt kan ses hos mig.

talsoversigter over de ganske betydelige mængder litteratur, arkivet anskaffer.¹⁰⁸⁾ Rundt omkring i Europa og ikke mindst i USA findes en del kvindebiblioteker, mere eller mindre veletablerede. Det skal nævnes, at Kvindehistorisk Samling på Statsbiblioteket i Århus ikke er et decideret kvindebibliotek. I denne samling findes først og fremmest Dansk Kvindesamfunds arkiver samt avisudklip m.v. vedr. kvinder. Kvindelitteraturen indgår derimod i bibliotekets almindelige bogbestand.

I USA er der fra flere sider gjort et stort arbejde for at samle oplysninger om de mange kvindeseminarer, kvindekurser, og lign., der afholdes på universiteterne i disse år. Female Studies er en udgivelse, der samler undervisningsoplæg og artikler vedr. erfaringer med sådan undervisning. Publikationen startede i 1970 og er indtil nu udkommet med 7 numre.¹⁰⁹⁾ Female Studies udgives af KNOW, et af de mange nye kvindeforlag og informationscentre, der er skudt op i de senere år.¹¹⁰⁾ Endvidere finder man oplysninger om kvindelateret undervisning og forskning i Women's Work and Women's Studies, der udkommer én gang om året.¹¹¹⁾ En samling af oplæg til kvindeseminarer og -kurser findes også i Betty E. Chmaj's bog, American Women and American Studies.¹¹²⁾

A Guide to Current Female Studies er udkommet med tre numre i henholdsvis 1971, 72 og 73, men er nu tilsyneladende ophørt.¹¹³⁾ Women's Studies Newsletter er et kvartalstidsskrift, der udgives af The Feminist Press, endnu et kvindeforlag og informationscenter.¹¹⁴⁾

I Skandinavien er udveksling af information endnu ikke sat i system i samme grad som i USA. Men jeg kan henvise til en del kilder med oplysninger: I Kvinnens årbok 1975 kan man finde en artikel af Annemor Kalleberg, hvor hun redegør for kvindelateret

108) Arkivets adresse er: Herengracht 262, Amsterdam. Abonnement på kvartalsoversigterne koster 10 Gulden årligt.

109) Koster mellem 2 og 5 dollars stykket.

110) Adresse: KNOW, Inc., P.O.Box 86031, Pittsburgh, Pennsylvania 15221, USA.

Motto: "Freedom of the press belongs to those who own the press!"

111) Første gang 1971. Udgives af Barnard College Women's Center. Findes på Kgl. Bibliotek.

112) KNOW, 1971. Udgivet af American Studies Association's commission on the status of women.

113) Fås fra KNOW.

114) Adresse: Box 334, Old Westbury University, New York 11568.

undervisning og andre form for kvindeprojekter i Norge.¹¹⁵⁾ Mig bekendt findes der ikke en tilsvarende oversigt for Sveriges vedkommende.¹¹⁶⁾ Derimod har Kvinnohistoriska samlingerna i Göteborg netop udgivet en interessant oversigt over kvindeforskning, der er i gang eller netop afsluttet ved universiteterne og læreanstalter i Sverige.¹¹⁷⁾ I Danmark har der været udfoldet en del bestræbelser på at samordne kvindeundervisningen og -forskningen. På Københavns Universitet eksisterede et par år en såkaldt Kvindekoordinering, et forum for udveksling af oplysninger og diskussion af strategien for udbredelse af især marxistisk orienteret kvindeundervisning og -forskning. Denne Kvindekoordinering eksisterer ikke mere. I Århus startede sidste år Kvindefaglig Koordinering, en informationscentral for opgaver, specialer m.v.¹¹⁸⁾ Endvidere foretages der ved Aarhus Universitet og ved Roskilde og Aalborg Universitetscentre netop nu en del bestræbelser på at få gang i en nærmere koordinering af kvindestudierne ved de forskellige faggrupper. Endvidere har Danske Studerendes Fællesråd, DSF tilbudt sig som center for udveksling af information og for diskussion af initiativer.¹¹⁹⁾

I USA er der startet enkelte tidsskrifter, der bringer videnskabelige artikler inden for kvindeforskning (samt enkelte litterære bidrag). Her kan nævnes Women's Studies: An Interdisciplinary Journal¹²⁰⁾ og Feminist Studies.¹²¹⁾ Robinson nævner endvidere et tidsskrift ved navn Journal of the International Institute of

115) Kvinnens Årbok 1975. Pax 1974.

116) Jf. dog en kortere artikel med henvisninger til udvalgt kvindelitteratur fra de sidste 100 år: Anita Göransson og Anna Lena Lindberg, "Kvinnornas glömda historie", Socialistisk Debat, vol. 15, nr. 1, 1975 - Temanummer: Kvinnokamp.

117) Aktuell forskning om kvinnohistoriska frågor och könsrollsproblem enligt enkät 1974. Stencileret. Kan ses hos mig.

118) Der er indtil nu kun kommet en (kortfattet) oversigt over specialer, seminaropgaver m.v. En del af disse findes på Kvindekoordineringen og kan fås i fotokopi mod betaling. Adressen er Kvindefaglig koordinering v/Ulla Holm, Vestergade 75, 8000 Århus C.

119) Jf. DSFs omtalte bog, Ka' kvinder læse?

120) Findes på Kgl. Bibliotek og Statsbiblioteket. Adresse: Gordon and Breach Science Publishers Inc., 440 Park Avenue South, New York, 10016.

121) Adresse: 606 West 116th Street, New York 10027.

Women's Studies.¹²²⁾ I det nye norske tidsskrift Kjerringråd kan man finde en del kvindefaglige artikler på et mere uprætenttøst plan.¹²³⁾

Endvidere har snart ethvert tidsskrift, der ønsker at følge med tiden, haft sit "kvindenummer". Man må så håbe, at det ikke bliver derved. Her kan nævnes American Journal of Sociology, vol. 78, nr. 4, jan. 1973, der også er udgivet som en selvstændig bog med titlen Changing Women in a Changing Society, ed. by Joan Huber. UNESCO's International Review of Education XIX, 1973/1 er et specialnummer om emnet: kvinders uddannelse. Tidsskriftet Journal of Marriage and the Family har udsendt et kvindenummer (vol. 33, nr. 3 august 1971). Det norske litteraturtidsskrift Vinduet har netop udsendt et kvindetemanummer, nr. 2, juni 1975 og det samme gælder det svenske Ord och Bild, nr. 4, 1975. Iøvrigt findes der foran i hvert nummer af Women's Studies Abstracts en oversigt over kvindesærnnumre af tidsskrifter. Herhjemme har kvindeprojektgrupper lavet særnnumre af bl.a. Stud.jur.¹²⁴⁾ Stud.med.¹²⁵⁾ og Mentalhygiejne.¹²⁶⁾

Overalt i den vestlige verden er der i de senere år oprettet særlige boghandler eller bogcaféer med kvindelitteratur. I Danmark findes Kvindehusets Bogcafé, Åbenrå 26, 1124 København K. I Århus har Rødstrømperne et mindre bibliotek med bøger og tidsskrifter samt lidt salg af pjecer. Adresse: Nørregade 4, 8000 Århus C. Endelig kan der henvises til bogcaféerne rundt omkring i landet, der sædvanligvis er ret velforsynede med kvindelitteratur.

Søger man i øvrigt oplysninger om kvinder og kvinders forhold kan det anbefales, at man i relevante bøger slår op i indekset under kvinder, women, femme etc. "Kvinder" er stadigt et nemt indgangssord i mange sammenhænge. Det skyldes naturligvis, at kvinder opfattes som noget specielt, mens man ikke på tilsvarende måde kan slå op i indeks under "mænd". Det følger af hvad der er sagt i denne artikel, at kvindeforskningen som sin langsigtede målsætning må have, at denne mulighed forsvinder!

122) Adresse: Int. Institute of Women Studies, 1615 Myrtle Street, N.W. Washington, D.C. 20012. Robinson, op.cit., p. 8.

123) Kjerringråd. Kvinnepolitisk Tidsskrift. Indtil nu er der udkommet 2 numre (begge 1975).

124) Stud.Jur. 39. årg., juni 1974.

125) Stud.Med. nr. 7, april 1975.

126) Mentalhygiejne, nr. 1. 1971.